روسیه تاریخی

مؤلفی: نورعلی نادییف.

بهاسی: ۲۵ تین.

ناشرلری:

احمدگرای حسنی وشرکاسی

قزانده.

КАЗАНЬ.

Типографія И. Н. Харитонова, соб. домъ.

1913.

روسیه تاریخی

مؤلفی: نورعلی نادییف.

Т. С. С. Р.
ЦЕНТРАЛЬНАЯ

ناشرلری:

احمدگرای حسنی و شرکاسی

قزانده.

Казань, Лито-Типографія И. Н. ХАРИТОНОВА. 1913.

بر ایکی سوز.

روسیه‌ده یاشادقمز اوچون روسیه‌نڭ تاریخینی آز بولسه‌ده بلمك بزنڭ اوچون بیك تییشلیدر. شولای بولا طوروبده قولغه آلورلق بر تاریخ کتابمز بولماغانغه تأسف ایتوب، مین عاجز کوبدن تاتار تلنده روسیه تاریخینی یازو فکرنده بوری ایدم. لکن علم آز اولدیغی حالده منبع ایته‌رلك کتابلر طـابا آلمی ایدم. بز اولق‌غه کیلـگاچ یازلاچق کتابمه «ماتیریال» طابوب اشکه کرشدم.

کتابمده بلکه حقیقتکه مخالف اورنلر بولور. محترم اوقوچیلر یا کُلشلرینی طابوب تنبیه ایتسه‌لر، کیله‌چکده تکرار طبعی میسر بولسه انشأ الله توزه‌تلور.

مؤلف.

I

روسیه مملکتی تشکیل ایتلمسدن ئلك روسیه‌ده طورغان قوملر.

روس تاریخچیلرینك اتفاق اوزره دیدکلرنچه میلادی ۸٦۲ نچی یلده اصلاڤیان قومی روسیه مملکتینه نیگز قورمشدر. شول زماندن بیرلی بو کونگه قدر کوب غیرت واجتهادلر سایه‌سنده روسیه‌نك حاضر کوروب طوردقمز ئلوغلغی ومدنیتی کسب ایتلمشدر.

حاضر روسیه تصرفنده بولغان بیرلرده ئلك زمانلرده غایت کوب تورلی قوملر وطن طوتوب، بونلردن ایك مشهورلری اصلاڤیان، لیتوا، فین، خزر هم بلغار قوملریدر. اصلاڤیان قومی آلطنچی عصر میلادیگه قدر روسیه‌نك غربنده اولان «کارپات» طاولرینك ایته‌گنده تمکّن ایتوب، آلطنچی عصردن صوڭ کورشی قوملرندن مجبور اولاراق شرق وشرق شمال طرفلرینه هجرت ایتمشلردر. آنلر ئلوغ صو یولی (Великій водный путь) ایله یعنی دنیپر، دنیستر، والخوڤا، لاڤات یلغه‌لری هم ایلمین وچودسکوی کوللری ایله کوچوب، شول یول بوینده تورلیسی تورلی بیرده اوطروب قالمشلردر.

«بالطیق» دیگزی بوینده لیتوالیلر، «اوفا» صوندن آق دیگزگه قدر صوزلمش اورمانلق وصازلقلرده فین قومی طورمشلردر.

اما حاضرگی روسیه‌نك جنوب شرقیسنده ترکی نسلندن اولان خزر قومی، آنلردن شمالگه طابا ڤولغا هم قاما (چولمان) بویلرنده بلغار قومی وطن طوتمشلردر.

بلغار خلقی اول زمانلرنڭ ایڭ کسبچەن واجتهادلیلرندن اولوب، کوب قلغه وشهرلری اولمشدر. حاضرده قزان ولایتنده اسپاص شهری یقیننده اولان «شهر بلغار» خرابەلری بلغارلرنڭ یادکاریدر. شول اطرافده بولغان حاضرگی «تاتارلر» بوتونلەیوك بلغار اوغللری بولماسەلرده البته بونلرده بلغار قانی غالبدر.

اصلاڤیانلرنڭ معیشتلری.

اصلاڤیان قومی کوب نسل ونسبلرگه بولنوب یلغەلر، آوللر بوینچه هم اورمان اچلرنده کچکنه گنه قشلاقلر (آوللر) یاصاب طورمشلردر. عموما معیشتلری باشقەبدوی (کوچمه) خلقلرنڭ معیشتی کبی اولوب، آو آولامق، بالق طوتمق، مال آصرامق ایله طوق اولمشلردر. فقط طوقزنچی عصرده دنیپر یلغەسی بوینچەغی اصلاڤیانلردن «کریویچیلر» ایگن ایگەباشلامشلر. بوندن باشقه اصلاڤیانلر آراسنده اومارطەچیلق معروف اولوب، عرب تاریخچیلرینڭ دیدکلرنچه آنلرنڭ بال وبالاوزلری خارجی بازارلرده مشهور اولمشلردر. هنر وصناعت جهتنچه اصلاڤیانلر غایت توبەن اولوب کیمه، آو قوراللری (جەیه، سونگی، اوق) وبالق آولرندن باشقه نرسه یاصیبلمەگانلر. فقط طوقزنچیعصرده کیندر صوغو، جیلکان یاصاو ظهور ایتمش، دیلر. اول وقتلرده اصلاڤیانلر حربولوب، استەدکلرنچه طبیعتدن استفاده ایتکانلر. بر برسینڭ قول کوچینه اصلا محتاج بولماینچه هر کم اوز کیرەگینی اوزی کورگان. شول سببدن آنلرده داخلی تجارت بیك ضعیف بولغان. اما خارجی تجارت ئلك بولماسەده طوقزنچی عصر ظرفنده شافظی ترقی ایتمش. اصلاڤیانلر خارجگه خصوصا ڤیزانتیاغه (Византія) بال وجەنلـك آلوب باروب، آندن اوزلرنده بولماغـان نرسەلرنی آلوب قایتمشلر. تجارت آرقاسنده اصلاڤیانلرده ئلك بولمـاغان خواجەلق

وخدمتچیلك آیرماسی (صنف نزاعی) میدانغه چقمشدر. خارجی تجارت ترقی ایتکان صاین بایلر بایوب، خدمتچیلرگه احتیاج آرتقانلقدن اسلاویانلرده قللق (Рабство) باشلانمشدر. اسلاویان خلقینه قللق کرتکان نرسه بایلرنڭ خارجی مملکتلردن آلوب قایتقان یونان آقچه‌لری وعرب درهملریدر . . .

اسلاویانلرده عموما تجارت ترقی ایندکچه صو بویلرنڭغی بعض آوللرنڭ اهمیتلری آرتوب، خلقلری کوبه‌یمشدر. بوندی آوللرینی اسلاویانلر دشمان‌دن صاقلانور اوچون کیرته‌لر، اورلر ایله ئه‌یله‌ندروب، گورد (Городъ) دیه‌یورتمشلر. پیچینیغلرنڭ، والخوا یلغه‌سینڭ ایلمین کولینه توکمنده اولان «نوڤ گورود» قلعه‌سی، پالانلرنڭ دنیپر یلغه‌سی اوستنده اولان کییف شهری اسلاویانلرنڭ مشهور شهرلرندن صانالمشدر. اسلاویانلر بربرلری ایله هم باشقه‌لر ایله‌معامله‌ده غایت قاطی ومرحمتسز اولوب، انساننی مدنی قیلا طورغان کورکام صفتلردن وعادتلردن یراق اوامشلردر.

اوچ آلو، خاتون قز اوغرلاو، اولگانلرنی یاندرو کبی غایت کوب ناچار عادتلری، بونلرنڭ وحشی خلق بولولرینه آچق دلیللردر.

اسلاویانلر عموما پتقه طابنوچی (Язычникъ) اولوب، ئلگره‌ك طوغریدن طوغری آی، قویاش، یاشن، جیل وصو کبی طبیعی نرسه‌لرگه عبادت قیلمشلر. سیکزنچی عصرده معبودلرینی انسان، اوگز، آت وباشقه‌لر صورتنده آغاچدن، باقردن، کمشدن یاصاب شول مجسم پتلرغه طابنو ترقی ایتمش: اسلاویانلر بخت وسعادتلرینی معبودلرندن کوتکانگه آنلرنڭ کوڭللرینی طابو اوچون قربان صویو عادت اوامش. حتی‌که اسیرلرنی وقللرنی قربان قیلو معروف اولمش.

اسلاویانلر اولگاچ «جانلر بو عالم کبی مادی بر عالمگه کوچه‌لر»

دیب اویلاغانلر. شونك اوچون اولوکنی کومگانده آنك ایله برابر، اولگان کشی نك قوراللرینی، کییملرینی، ایکی آت، بر ئه‌تەچ، بر طاوق هم‌خاتونلرندن بره‌وینی یاندروب کومەلر ایکان (ابن فضلان‌هم روژکوف)

اصلاڤیانلرنك سیاسی طورمشلری.

طوقزنچی‌عصرنك آقتقلرینه‌قدر اصلاڤیانلر هیچ کمگه‌تابع بولماینچه هر نسل واروغ اوزینه مستقل اداره قیلنمشدر. پادشاهلق، کنه‌زلك اولماینچه هر نسل‌نك آق صاقالی نسلده‌شلرینه باش اولمشدر. آق صاقال آنلرنك مال وملکتلرینه‌خواجه بولوب، آرالرنده بولغان نزاع وغوغالرده حاکم اولمشدر. آق صاقاللر اوز نسللرینه باشقه‌لرنك اشلرینه اصلا قاتناشماغانلر. فقط نادر اولاراق عمومی دشمانغه قارشی صوغشقانده کوب نسل‌لردن جییلمش عسکرگه بر آق صاقال باشلق قیلغان.

عموما اصلاڤیانلرغه یا که کوب نسل وقبیله‌لرگه تعلقلی اشلرده آق صاقاللر (Старѣйшина) جییلوب، کیگاش ایله اش یورتکانلر. بو کیگاش مجلسلرینی اوزلری «ڤیچه» دیب آتاغانلر. «ڤیچه» بر اش طوغروسنده بالاتفاق قرار بیرسه‌گنه اول اش تصدیق قیلنمش صانالوب، عملگه قویلغان. شونك‌اوچون «ڤیچه» اصلاڤیانلر آراسنده نزاع واختلافنی بترو توگل، بلکه آنك آرتو وقویروینه سبب بولمشدر. شونك اوستینه‌ده اصلاڤیانلرده عدالت‌قانونلری بولماغانغه، آدمنك جانی، عفتی ومالی نظام وقانون‌ایله تأمین ایتلمه‌گان. هرکم جانینی، عفتینی، مالینی قول کوچی وقورال‌قوّتی‌ایله‌صاقلاغانغه، بونلر آراسنده‌بتمس‌توکه‌نمس‌فتنه‌لر وجنجاللر بولوب، قانلی مصادمه‌لر واقع بولغان. بر کشی بره‌ودن‌ظلم کورسه‌ظالمدن اوچ آلمق‌مظلومنك‌اوستینه، اول اولسه آنك‌قرداشلری‌اوستینه‌لازم‌بولغان: شول سببدن طالاو، اوغرلاو، اوترو کبی جنایتلر عادی‌اشلردن صانالغان.

بو فتنه وجنجاللر ایله فائده‌لانوب اسکاندیناویا، یوتلاندیا یارم آطاولرنده وطن طوتوچی ژاریا گلر (Варягъ) کبی کوچلیره‌ك قوملر (خزرلر، یونانیلر، لیتوژیسلر) اصلاژیانلرغه هر وقت هجوم قیلوب، ماللرینی، خاتون قزلرینی طالاب قشلاقلرینی خراب ایتمشلر. اصلاژیانلر آراسنده نظامسزلقدن کیلگان فتنه وجنجاللرنك آخری ناچار بولاچغینی هم دشمانلرغه قارشی طورو اوچون اتفاق کیره‌كلکینی آڭلاب،آق صاقاللر اصلاژیان قبیله‌لرینی برله‌شدرو هم کنه‌زگه تابع قیلو فکرینه کیلمشلر.

II

روس کنه‌زلکی.

روسلرنك برنچی کنه‌زلری طوغروسنده ایکی تورلی سوز بار. بعض تاریخچیلر برنچی کنه‌ز دنیپر یلغه‌سی بوینده بیرله‌شمش پالاك یاکه «روس» قبیله‌سندن اولیغ اسملی اولمشدر، دیلر. (بو سوز اصلده (Олефъ) اسمنده یازلوب، صوڭراق اوزگارتلمشدر.) اما باشقه‌لرنك دید کنچه برنچی کنه‌ز ریوریك (Рюрикъ) اولوب،اولیغ آنك وارثی اولمشدر. بونلرنك سوزینه قاراغانده «نوژگورود»اصلاژیانلری اوز آرا فتنه وصوغشلردن، دشمانلرینك جبر وظلملرندن عاجز بولغاچ، «ژبچه» کنه‌ز قویارغه قرار بیرگان. لکن اوز آرالرندن قویلغانده کنه‌ز بولغان کشی اوز نسلینی باشقه‌لردن آرتق کورور، آنلر ایله أش طوغری کیلگانده عدالتنی رعایه قیلا آلماس، دیب کنه‌ز بولور اوچون بر اجنبی کشینی کیترونی موافق طابقان. شوندن صوڭ ۸۶۲ نچی یلده اصلاژیانلرنك ایلچیلری ژاریاك (Варягъ) قومندن اولان روس قبیله‌سینه: «بیرمز ایرکن، بایلغمز زور، اما بیرمزده ترتیب و نظام یوق، اداره قیلورغه کشی‌مز یوق.

بارگزده بزگه باش بولوگز، استه‌دککز چه اداره قیلگز» دیمشلر. مذکور قبیله‌دن ریوریك، طروؤر، سینوس اسملی اوچ برادرلر اوزلرینك قبیله‌لری ایله اسلاؤیانلرغه کیلوب، برنچیسی نوؤگورود، ایکنچیسی بیلا اوزیر، اوچنچیسی ایزبورسك شهرلرینه کنه‌ز اولمشلردر. حاضرگی روسلرنك (روس) دیب اسمه‌نولرینه‌بهر تقدیر برنچی اسلاؤیان کنه‌زینك روس قبیله‌سینه منسوب بولووی سبب بولمشدر.

تاریخچیلرنك بعضلری، مثلا (Рожковъ) ریوریکنك اسکاندیناویادن کیلووینی تکذیب اینوب، آنك نوؤگورود اسلاؤیانلرندن ایکانچیلگینی دعوا قیلادر.

کنه‌ز اولیغ.

ریوریکنك برادرلری اولگاچ، آنلرنك کنه‌زلکلری نوؤگورودغه قوشلوب، ریوریك اداره‌سینه کرمشلر. اما ریوریکدن صوڭ نوؤگورود، خاتونی طرفندن اولان اولیغ اسملی فرداشینك تصرفینه کرمشدر. اولیغ ایلمین کولی بوینده‌بولغان اسلاؤیان قبیله‌لرینی قول آستینه آلوب، آنلردن یاصاق (Подать) آلا باشلامشدر. اوزینه اطاعت ایتکان اسلاؤیانلردن اولیغ عسکر جییوب، بوی‌صونماغان قبیله‌لرنی صوغشوب، نوؤگورود کنه‌زلکینه قوشارغه طرشقان. اول وقت کییف شهری آسکولد ودیر اسملی ایکی آق صاقالنك اداره‌سنده ایکان. اولیغ عسکری ایله کییف نی محاصره ایتکاچ، مذکور آق صاقاللرنی اوترتوب، کییف نی نوؤگورودقه قوشلدی، دیب اعلان ایتکان. بو شهر غایت ماطورلغی ایله اولیغ نك کوڭلینه اوخشاغانغه، کنه‌ز بو شهرنی پای‌تخت ایتکان. شوشی واقعه‌دن باشلاب، روسیه تاریخنده «کییف دوری» (Кіевскій періодъ) باشلانادر. بوندن صوڭ اولیغ بیگره‌ك قوت آلوب، دنیپر یلغه‌سی بوینده‌غی اسلاؤیانلرنی قورال کوچی ایله اوزینه قاراتقان

هم آنلردن ویرگو (Дань) آلا باشلاغان. لکن بونده‌غی قبیله‌لر فقیر بولغانغه، اولیغ آنلرنڭ یاصاقلری ایله قناعتله‌نمیچه ۋیزانتیانی طالارغه قرار ایتکان. شونڭ اوچون مخصوص کوب عسکر جییوب، ۹۰٦ نچی یلده یولغه چقغان. دنیپر، قارا دیڭز هم بوسفور بوغازینی کیچوب، اول وقت ۋیزانتیا شهری بولغان ایستانبول نی محاصره ایتکان. اوزون وقت محاصره‌دن صوڭ اولیغ یونانیلردن بیك کوب آقچه، قیمتلی بوله کلر آلوب، اوز ییرینه قایتوب کیتکان.

اولیغ طوغروسنده روس تاریخچیلری کوب طاتلی خیالی حکایه‌لر سویله‌سه‌لرده هیچ برسی اساسلی بولماغانغه بو کتابده آنلرنی نقل موافق کورلمه‌دی. ریوریك واولیغ نڭ تاریخلری واوصافلری بوکونگه‌قدر فرض وخیال مرتبه‌سندن اوتمه‌گان ئه‌لی.

اولیغنڭ تاریخ وفاتی ونیچه یل کنه‌زلك سورووی معلوم توگلدر. فقط آندن صوڭ ایگورنڭ کنه‌ز بولووی مثبتدر.

ایگور غایت مرحمتسز وقناعتسز اولوب، اوزاق یاشامایچه قناعتسزلکینڭ قربانی اولمشدر.

اولیغ‌دن قالغان عادت بوینچه‌ایگور ۹٤٥ نچی یلده اوزینه تابع قبیله‌لردن یاصاق جییوب یورگانده «دریۋلانلر» نڭ بیرگان بال‌وبالاوزلرینه هم جنلکارینه قناعتله‌نمه‌ینچه کوبره‌ك صوری باشلاغاچ، مذکور قبیله «آخرسی بز بونی اوترمیچه قوتولا آلمامز» دیب ایکی قوواقنڭ باشلرینی بوگوب، ایگورنی شونلرغه آصوب، قوواقلرنی طورایتوب یبه‌رگانلر. ایگور گاوده‌سی ایکی‌گه آیرلو سببلی دنیادن اوتکان. بوندن صوڭ ایگورنڭ خاتونی (Ольга) دریۋله‌نلردن اوچ آلور اوچون آنلرنڭ «کاراستین» شهرینی محاصره قیلغان، شهرنی بوتونله‌ی یاندروب، خلقینڭ کوبسینی اولترکان وبعضلرینی چیت مملکتلرگه چغاروب، قل ایتوب صاتقان.

ایگوردن یاش بولوب قالغان اوغلی سوه‌تاسلاف بلاغتکه ایرشکاچ، آناسی اولغا کنه‌زلکینی اوغلینه طابشرغان. بو آدم آتا وبابالرندن کوب آیرمالی بولماینچه تاریخده آرتق قانسزلق وقارشیلق ایله مشهوردر. هجوملری ایله دائما راحتسز قیلوچی خزرلرنی تارمار ایتکان. دونای بوینده‌غی بلغارلر ایله صوغشوب، دونای بویلرینی اوزینه تابع ایتکان. حتی پای تختینی کییف‌دن دونای نهری بوینده‌غی برشهرگه کوچرمکچی بولغان. لکن بوکا ڤیزانتیا ایمپیراطوری مانع بولغان. شونك اوچون یونانیلر ایله روسلر آراسنده صوغش بولوب، سوه‌تاسلاف کوب عسکرینی صوغش میداننده دفن قیلوب، قالغان بر آز عسکری ایله قاچارغه مجبور بولغان. شوندن‌قایتوشنده‌سوه‌تاسلاف پیچینیغلر قولینه توشوب، بارلق عسکری ایله دنیادن اوتکان.

ئلوغ ڤلادیمیر هم خریستیانلق.

ڤلادیمیر، سوه‌تاسلافنك اوغلی اولوب، آنك وفاتندن صوك ۹۷۲نچی یلده کنه‌ز اولمشدر. ڤلادیمیر آتا وبابالری کبی قانسز وآیاوسز، نادان وصوغشچی بولسه‌ده آنلردن بر آز تدبیرلیره‌ك اولمشدر.

آتاسی بلغارلر وخزرلر ایله صوغشقان آراده کوب اصلاڤیان قبیله‌لری عصیان قیلوب، کییف کنه‌زلکندن آیرلمشلر ایکان. ڤلادیمیر شوشی قبیله‌لرنی یاکادن اوزینه اطاعت ایتدروب، روس کنه‌زلکینی شرق وغرب طرفلرینه کیکه‌یتمشدر. یوقاروده بیان ایتدکمزچه اصلاڤیانلر عموما پتقه طابنوب، الله طرفندن منزل کتاب وشریعتنی بلمه‌مشلردر. فقط ڤلایمیرگه یقین زمانلرده کییف اصلاڤیانلری آراسنده کسب وتجارت اوچون کیلوب یوروچی یونان، عرب وبلغارلرنك هم چیت بیرلرگه یوروب قایتقان وطنداشلرینك آغزندن اسلام، خرستیان

وباشقه دینلر طوغروسنده بر آز معلومات طارالمشدر. اول وقت هر کم وجدان واعتقادنده حر بولغانغه، اصلاڤیانلر آفرنغنه پت پرستلکنی طاشلاب عقللری ایرشکان کتابی دینلرگه کره باشلامشلردر. تدبیرلی ڤلادیمیرده روس کنه‌زلرندن برنچی اولاراق پراڤاصلاویه‌نی قبول ایتمشدر. شونڭ اوچون تاریخده سوه‌توی (مقدس) لقبیله مشهوردر.
ڤلادیمیرنڭ خرستیانلقنی قبولی طوغروسنده روس تاریخچیلری، خصوصا ایلوڤایسکی هم ایلپاتیفسکی ئه‌لله نیتکان هیچ اصلسز خیاللر نقل ایتمکده‌درلر. امااش فی الحقیقت بویله‌اولمشدر: معلومکزچه ڤدلایمیرنڭ آتاسی بلغارلر وخزرلر ایله صوغشقان وقتلرده کوب قبیله‌لر کییف کنه‌زندن باش تارتمشلر، کوب قبیله‌لر ڤلادیمیردورنده کنه‌زگه قارشی صوغشوده دوام ایتمشلردر. ڤلادیمیر بوجنجاللرنی ملك بلا ایله باصدروب، باش طارتقانلرنی کیری اوزینه اطاعت ایتدرسه‌ده آنلرنڭ دائما اطاعتده بولنولرینه اوشانمامشدر.
اطاعتسز قبیله‌لر کییف‌دن آیرلورغه جایی طوغری کیلگانینی‌گنه کوتکانگه ڤلادیمیر، بر وقت بونلرنی قورال‌ایله‌گنه یگوب بولمایاچغینی آکلامشدر. اصلاڤیانلرنڭ متحد ومتفق ئلوغ بر ملت‌بولووی اوچون بونلرنی روحانی بر مرکزگه جیبارغه تییشلکینی آکلاب، بوگا قورال اولاراق آنلرنی‌بر کتابی دینگه کرتونی معقول کورمشدر. شونڭ اوچون باشلاب اوزی پئلرغه طابنودن قایتمشدر.
امّا ڤلادیمیرنڭ خصوصی پراڤصلاویه‌نی قبول ایتووینه یونان ایمپیراطورینڭ قزقرداشی آننا سبب بولمش بولسه کیره‌ك.
۹۸۸نچی یلده ڤلادیمیر قریم یارم آطاونده اولان یونان شهری خیرصونیس‌نی محاصره ایتوب، یونانیلرغه غالب بولغاچ، صلح قیلشقانده مذکوره‌آننانی اوزینه خاتونلققه بیرلوون‌شرط قویه‌مشدر. ایمپیراطورلر

(اول وقت یونانستانده ایکی ایمپیراطور اولوب، برسی کونستانتین ایکنچیسی ۋاسیلیدر) بوکا جوابده: دینمزده پتقه طابنوچیغه قز بیرو درست توگل، اول شرطنی قبول قیلا آلمایمز، دیگانلر. کوبدن بر کتابی دینگه کرورگه یورگان ۋلادیمیر، آننانی آلور اوچون پراۋاصلاۋیەنی قبول ایتکان.

ۋلادیمیر آننانی کوب یونان راهبلری ایله برابر روس بیرینه آلوب قایتقاچ، راهبلرنی شهرلرگه خلقنی پراۋصلاویەغه دعوت ایتەرگه یبەرگان. خلق بونلرغه قارشی طوروب، فتنه وجنجاللر قوبارغانلر. فتنەچیلرگه قارشی کنەز عسکر یبەروب، فورال کوچی ایله پراۋاصلاویەنی قبول ایتەرکه مجبور ایتکان. ۋلادیمیرنك قرداشی دوبرینانك عسکر ایله شهرلرده پراۋاصلاویەنی قبول ایتدروب یورووی بوکا آچق دلیلدر. شولای ایتوب، ۋلادیمیر سۆەتوی، اصلاۋیانلر آراسنده بولغان فتنه وچوالولرنی بترمشدر. شول وقتدن بیرلی روسیەده پراۋاصلاویه رسمی دولت دینی صانالوب، آنك مقصودینه ومسلکینه خدمت ایتمکدەدر.

بو بابنی تکمیل اوچون روس کنەزلرینك بو دورده تصرفلرنده بولغان بیرلرگه وآنلرده طورغوچی خلقلرغه مناسبتلرینی آز بولسەده بیان ایتمك اورنسز بولماسه کیرەك:

بو دورده کنەزلر تصرفلرنده بولغان بیرلرگه وبایلقلرغه عمومی دولت ملکی دیب قارامایینچه، هر نرسەنی اوزلرینك شخصی ملکاری دیه طانومشلردر. شول بیرلردەسا کن قبیلەلرنی‌ده قل ایتوب، استەدکارنچه تصرف ایتمشلردر. اول وقتده کنەزلرنك تصرفینه چیك قویغان، خلقنك مالینی وعفتینی امین قیلغان هم حقوقینی تعیین ایتکان قانونلر بولماغان. شونك اوچون

کییف دورنده‌گی روس کنه‌زلکی تاریخده حتی دولت (Государство) دیبده یورتلمیدر. شوندن لزومی اولاراق کنه‌زلر بیرلرینی وتبعه‌لرینی اوغللرینه باشقه‌ماللری کبی بولوب قالدروده اوزلرینی حقلی صاناغانلر هم شولای عمل ایتکانلر. بویله کنه‌زلکنی اوغللر آراسنده بولوب قالدرو اصولینی تاریخده اودیلنایا سیستیما (Удѣльная система) دیب ئه‌یته‌لر. کیله‌چك بابده تفصیلی اولور.

III

اودیلنایا سیستیما.

اودیلنایا سیستیما روس کنه‌زلری آراسنده کوبه‌نوك دستور طوتلسه‌ده، بو أش ئلوغ ۋلادیمیر دورنده هم آنك وفاتی صوکنده بیگره‌ك ترقی ایتمشدر. ۋلادیمیر غایت خاتون پرست اولوب، کوب خاتون وکنیزه‌کلرندن کوب اوغللری اولمشدر. شونك اوچون اوز حیاتندوك کنه‌زلکنی اوغللرینه بولوب‌قالدرووی ایله روس کنه‌زلکینك واقلانووینه سبب اولمشدر. دیمك‌که ۋلادیمیر اوزی قورغان نیگزنی اوزی واتمشدر.

بوندن صوك روس بیری ئه‌لله نیچه‌واق کنه‌زلکلرگه بولنوب، کییف کنه‌زی ئلوغ کنه‌ز صانالمشدر. اما باشقه‌لری اودیلنی کنه‌زلر دیه آتالمشدر. اودیلنی کنه‌زگه ئلوغ کنه‌زلر تابع بولماینچه داخلی وخارجی اشلرنده مستقل اولمشلردر. اما عمومی اولاراق روس بیرینه تعلقلی اشلرده ئلوغ کنه‌ز باشقه‌لرینك کیگاشی ایله اش یورتمشدر.

ئلوغ کنەز کیگاشکه چاقرغانده حاضر بولورغه، عسکر صوراغانده بیرورگه اودیلنی کنەزلر مجبور اولمشلردر.

ڤلادیمیرنك وفاتندن صوڭ (١٠١۵ نچی سنه) ئلوغ کنەز منصبی اوچون اودیلنی کنەزلر فتنه چغاروب، اوزلرینك ضعیفلنولرینه سبب اولمشلر. بو فتنه ونزاعلر اوزاق دوام ایتوب، ڤلادیمیرنك ایك عقللی اوغلی یارصلاف ئلوغ کنەز بولغاچقنه طنچلق باشلانمشدر.

بوکشی شافطی تدبیرلی اولوب، اودیلنی کنەزلرنی اوزینه قاراتورغه موفق اولمش، روسلرده اول وقت هنوز دوام ایتوب کیلگان اوچ آلو (قصاص) عادتینی وآندن طوغان نظامسزلقلرنی بترو اوچون زمانەسینه کوره عدلیه محکمەسی تأسیس ایتمش: حاکملرگه دستور اوچون قانون نامه ترتیب ایتدرمش. شونك اوچون روس تاریخنده «حکیم» (Мудрый) لقبینی آلمش. لکن یارصلاف مودری بولسەده، کنەزلکینی اوغللری آراسنده تقسیم ایتووی ایله آتا وباباللری کبی اولاد واحفادینه نزاع وجنجال ساچوب، ١٠۵٤ نچی یلده دنیادن اوتمشدر.

یارصلاف مودری زمانەسینه کوره فوق العاده صانالاچق کشیلردن اولسەده، آنك باشقه قرداشلرینه غالب بولوب، روس تاریخنده مهم اورن طوتووینه احوال بیك مساعد اولمشدر. یارصلاف یونان پادشاهسینك قزی آننادن طوغانغه، باشقه واق تویەك خاتون قزدن طوغان قرداشلرینه قاراغانده آتاسی ڤلایمیر قارشنده هم خلق کوزنده نفوذلی واعتبارلی اولمش آنی هرکم طکلاغان، آڭا اطاعت ایتکان. ایکنچی یاقدن اول وقت قوّتلی یونانستان ایله صلبی مناسبتی بولغانغه، خلق روس اشینه چیتلرنك قاتناشووندن هم قورقمشلر. یارصلاف دورنده بولغان کوب اوزگارشلر جملەسندن ایکیسینی یاد ایتوب کیتو فائدەسز اولماسه کیرەك. بونلرنك برسی یارصلافنك عمارتکه هوسلی اولوب، کوب چیرکاولر،

شهرلر یاصاتوویدر. ۋولغانڭیوقاری اینشنده الحال‌موجود یارصلاف‌شهری هم کییف‌ده‌گی « صوفییسکی صوبور » یارصلاف دوریننڭ یادکارلریدر.
ایکنچی: روسلرده خرستیانلقنی قبول ایتکانچه اوقو یازو اصلا بولماغان. خرستیانلق ایله برگه روسیه‌گه آقرنغنه اوقو یازو کره باشلاب، خلقنڭ دائره فکریه‌لریده کیڭایمشدر. خلق‌باشی آیاغی ایله طپرچنوب، اوقوغه قارشی کیلسه‌لرده، ئلك ۋلادیمیر صوڭره یارصلاف جبراً وقهراً خلقنی اوقتورغه اجتهاد ایتمشلر. یارصلاف دورنده اوقو ایله برابرطاغی بریا ڭا اش باشلانغان. بعض‌بر آدملر «فنافی‌الله» بولغان کبی‌چوقرلر قازوب،طاو بیتلرنده یلغه‌لر بوینده طورا باشلاغانلر .بوندی‌کشیلرنی کنه‌زلرحمایه‌لرینه آلوب، کوبه‌یوارینه سبب اولمشلردر. زماننڭ اوتووی ایله بوچوقرلر اورنینه ماناستیرلر تأسیس‌ایتلوب،روس دنیاسنده «ماناخلق» طومشدر. ماناستیرلرده عبادت ایله مشغول بولودن باشقه، ماناخلرنڭ آکلیلری تاریخی واقعه‌لرنی یازوب بارغانلر. ماناستیرلر یلدن یل کوبه‌یوب، حکومت اوچون بیك فائده‌لی مؤسسات اولوب کیتمشلر. شونڭ اوچون الحال هم ماناستیر اشی ترقیده‌در.

بوندن صوڭ ئلوغ کنه‌ز سوه‌تاپولق ثانی‌نڭ بولماغانلغندن، اودیلنی کنه‌زلر آراسنده ایسکی غاوغا باش کوته‌روب، روس شهرلری اوز قوللرندن خرابه حالینه دونمشلردر.خلقده بوندن یوده‌گاچ، جان طنچلغی أزله‌ب، جنوبی ولایتلردن شمالده‌غی سوزدال بیرینه هجرت ایته باشلامشلردر. ۱۱۱۳نچی یلده سوه‌تاپولق ثانی‌نڭ وفاتندن صوڭ یارصلاف مودریننڭ اوغلی ۋلادیمیر ثانی (بو آدمنڭ آناسی ماناماخ نسلندن بولغانغه « ماناماخ » اسمیله مشهوردر) ئلوغ کنه‌ز اولمش. ۋلادیمیر ماناماخنڭ جنوبی روسیه‌ده پالاۋیسلرنی، ۋولغا هم قاما بویلرنده بلغارلرنی جیڭووی اوشانچلی روشده روایت ایتلدر. آنڭ

غیرت وتدبیری سایه‌سنده روسیه‌ده موقت طنچلق باشلانوب، ۱۱۲۵ نچی یلغه قدر دوام ایتمشدر. لکن اول اولگاچده اولادی ایله آغاسینك اخفادی آراسنده ئلوغ کنه‌زلك اوچون نزاع چقوب، کییف‌نك خرابلغینه سبب بولمشدر. اودیلنی نظامسزلق‌نك بودورنده کییف تکرار محاصره قیلنوب، کوب تلفات وخرابلقلرغه دوچار بولمشدر. خلق یورط وایللرندن بیزوب، کسب وتجارتلرینی طاشلاب طارالورغه مجبور بولمشلر. خلقنك کوبره‌گی اول وقتلرده بیك طنچ بولغان سوزدال ییرینه هجرت ایتمشلردر. شول مهاجر روس قبیله‌لرینك اول ییرلرنك توب خلقی اولان فین قومینه منسوب موردوا، موقشی هم ایزیر اسملی ایکی قبیله ایله اخطلاتندن حاضرکی «ویلیکوروس»لر حاصل اولمشلردر.

سوزدال ییری.

روس مملکتی ایلمین کولی بوینده طووب، دنیپر یلغه‌سنده ترقی ایتدی ایسه‌ده آندن یراق بولغان سوزدال ییرلریده (نیژغورود، ۋلادیمیر، یارسلاف، کوستراما، تۋیر گوبیرنالری) ئلکده‌نوك روسلرغه تابع بولوب، اودیلنی کنه‌زلر طرفندن اداره قیلنمشلردر. شوندغی خلق کنه‌زگه یاصاق تولمشلردر. لکن اول ییرلر اول زمانلرنده قویی اورمانلق وصازلقلردن عبارت بولغانغه، هر کم قاشنده فائده‌سز، کیره‌کسز صانالمشلردر. بو ییرلرده ئلك یالغز فین قومینه منسوب میشچورا (میشه‌ر) موردۋا کبی قبیله‌لرگنه وطن طوتمشلردر. شونك اوچون سوزدالغه هر وقت ایك استعدادسز، ضعیف آدملر کنه‌ز بولمشلردر. جنوبی روس ییرلرنده بولغان نزاع وغاوغادن یوده‌گاچ، خلقلرنك کوبیسی سوزدال وروستوف شهرلرینه هجرت ایتمشلردر. شول سببدن مذکور شهرلرنك کسب وتجارتلری کوندن کون ترقی ایتوب، اهمیتلری آرتمشدر.

شونڭ اوستینه‌ده ماناماخنڭ وفاتندن صوڭ کچی اوغلی یوری، سوزدال یېرینه کنه‌ز بولوب، تصرفنده بولغان کنه‌زلـگینڭ رواج وترقیسینه اجتهاد ایتمشدر. بو کشی غایت عقللی وتدبیرلی بولوب، سوزدال یېرینه اصلاڤیان خلقینی جلب اوچون کوب شهرلر وآوللر بنا ایتمشدر. آنڭ غیرت واجتهادی سایه‌سنده سوزدال بایلق وتجارت ایله شهرت آلدیغی اوچون، سوزدالغه برنچی اولاراق حرکت بیرگان ذات یوری دولگوروکی (Юрій Долгорукій) دیه مشهوردر.

یورینڭ وفاتندن صوڭ اوغلی آندری بوگولوبسکی کنه‌ز بولوب تختینی روستوفدن «کلازمه» یلغه‌سی اوستنده بناء ایتلمش ڤلادیمیر شهرینه کوچرگان.

آندری بوگولوبسکی (Андрей Боголюбскій) غایت شفقتسز ومداره‌سز کشی اولوب، حتی‌که بایارلری ویقینلری ایله قاطی معامله‌ده اولمش. شونڭ ایله بو کشی هر کمنڭ نفرتینه مستحق بولوب، یقینلرندن برنیچه کشی‌نڭ اتفاقی ایله شهر یقیننده بولغان سراینده‌قتل ایتلمشدر.

آندری‌دن صوڭ سوزدال یېری اوغلی اوچنچی مستیصلافنڭ (بالشویه گنزیدو Большое Гнѣздо) تصرفینه کوچکان. آنڭ نسلی غایت زور بولغانغه، آندن صوڭ سوزدال یېری جنوبی کنه‌زلکلر کبی واقلانوب اهمیتینی یوغالتا باشلاغان.

سوزدال‌نڭ واقلانووینه ملازم اولاراق اول وقتغه قدر اهمیتسز، کچکنه موسکڤا شهری ترقی ایته باشلاغان.

موسکڤا ئلك بر بایارنڭ اوطاری بولوب، ۱۱٤۷نچی یلدن اعتبارا شهر اسمیله تاریخده ذکر ایتلمکده‌در. موسکڤا آنڭ اوطاردن شهرگه ئه‌یله‌نووینه سبب، اوزینڭ جنوبدن شمالگه هجرت ایتوچیلرنڭ یول

اوستنده طورمقيدر. اما كسب وتجارتى ترقى ايندكچه كنه‌زلرنك دقتينى جلب ايتوب، بارا طورغاچ پاى تخت بولمشدر.

اوديلنايا سيستيما دورنده روس كنه‌زلرينك بر برسى ايله نزاغ وغاوغا قيلشوب طورغانده بارسينك باشينه‌عمومى بربلا ظهور ايتمشدر. اولده‌تاريخده«تاتاربلاسى،تاتارظلمى»(Татарское Иго)ديه‌مشهوردر.

IV

روسيه تاريخنده تاتار دورى.

تاتارلر برنچى اولاراق۱۲۲٤نچى يلده‌آسيا طرفندن كيلوب، «دون» يلغه‌سى‌بويندەغى پالاويسلرنى قروب، آنلرنك يېرلرينه خواجه‌بولمشلر. روسلر بوندن خبردار بولغاچ، غايت قورقوغه توشديلر، پالاويسلر روسلردن ياردم صوراغاچ كنه‌زلر، مستيصلاف اودالوينك دعوتى بوينچه كييف كه كيلاشكه جييلوب، تاتارلرغه قارشى صوغشورغه اتفاق ايتديلر. شوڭا بناءً آز وقت اچنده‌بتون روس قبائلى قورالغه طوتونوب، ميدان محاربه‌گه كيتديلر. تاتارلر، روسلر ايله صوغشورغه تله‌میچه روس عسكرينه قارشى وكيل‌لر يبه‌روب، روسلر ايله صوغشورغه كيلمه‌ديكلرينى هم روس يېرينه آياق باصماياچقلرينى اعلان ايتدرديلر. لكن روسلر وكيل‌لرنك باشلرينى كيسو ايله جواب بيرديلر. تاتارلر روسلرنك بو قيلانشلرندن برده قزماينچه هم قورقماينچه «يارى آلاى بولسه، صناشوب قاريق» ديب پالاويس يېرلرنده كوكرەك كييروب، روسلرنى قارشى آلديلر.

روسلر، تاتارلرنك محافظ عسكرينه اوچراب، آنلرنى قاچارغه مجبور ايتديلر. روسلر غالب اولدق، ديه شادلانشوب آرتلرندن

بارا طورغاچ، تاتارلرنك توب عسکری ایله آزوف دیگزینه قویا طورغان «قالقا» یلغه‌سی بوینده اوچراشمشلر.
تاتارلر شول اورنده دشمانلرینی تورلی یاقدن چولغاب، یوللرینی کیسمشلر. واقعه‌نك تفصیلاتینه کرشمه‌ینچه شونسی‌غنه معلوم بولسونکه: روسلر، تاتارلرنك اورتاسنده قالغاچ بیچاره بولوب، باش قوتقارمق املینه کردیلر. لکن قایسی یاقغه قاچسه‌لرده تاتار سونگی‌سندن قوتلمق ممکن بولماغان. شونك اوچون روس عسکرندن خصوصا کنه‌زلرندن بیك آز کشی باشلرینی قوتقاروب، وطنلرینه سلامت قایتمشلر. تاتارلرده، نی سببدندر، روسیه‌گه کیلمه‌ینچه کیری آسیاغه کیتمشلر.

تاتارلر کملر؟

مذکور «قالقا» واقعه‌سندن صوك سلامت وطنلرینه قایتقان روسلر، تاتارلرنی غایت قورقنچلی صورتده‌تعریف ایتمشلر. خلق آراسنده تاتارلرنك عادی آدملر بولماینچه الله طرفندن گناه شوملغی اوچون بیه‌رلگان جهنم اهلی دیه اثبات ایتوچیلرده بولغان... روحانیلردن بونلرنی اشراط ساعتدن صانالغان «یأجوج ومأجوج»لر دیوچیلرده بولغان.
امّا تاریخچیلر آراسنده بونلر طوغروسنده کوب اختلاف بولسه‌ده آنلرنك «غوبی» و «ماغول» صحرالرنده تارالمش قوم ایدوکی اتفاق اوزره مثبتدر. شوگا بناءً تاتارلر «ماغول» اسمیله‌ده مشهورلردر.
امّا «تاتار» سوزی قطایچه اجنبی معناسنده بولوب، قطایلر بیك ایسکی زمانلرده اوزلرینه تابع بولماغان ماغول صحرالرنده کوچوب یوری طورغان ترکی قومینه منسوب بولغان تورلی قبیله‌لرنی « تاتار » دیه یورتمشلردر.

لکن روسیه‌گه کیلگان بیحساب عسکر ماغوللردن‌غنه عبارت بولماینچه آنلر آراسنده‌اسیر آلنمش، تابع ایتلمش آسیالی باشقه قوملرده کوب بولمشلردر. بو کونده اول زمان تاتارلرینك احفادی بولغان قوملرنك تاتار، نوغای، قالمق، قرغز... دیه اسمل‌نولری بوکا شافطی آچق دلیلدر.

بعض تاریخچیلرغه قاراغانده «تاتار» سوزی آسیاده بر یلغه‌غه اسم بولغان «تات» سوزندن مشتق بولوب،شوشی یلغه بوینده ترکلك قیلوچی ترکی قبیله‌لر تاتار دیه یورتلمشلردر. والله اعلم بالصواب.

نه ایسه‌تاتارلر کوچمه خلق‌بولوب،قطایلرغه‌کوبده‌نوك معلوم بولسه‌لرده یاوروپاده،خصوصا روسیه‌ده‌اون اوچنچی عصر میلادیده تلگه آلنمشلردر. تاتارلرنی بیوك ملت اینوچی، بتون یاوروپا وآسیا اوچون قورقنچلی قوم اینوچی «چینگیز خان» لقبیله مشهور تیموچین خاندر. بو کشی کچکنه بر قبیله‌گه خان اولدیغی حالده ماغول صحرالرنده‌غی قبیله‌لرنی اوزینه تابع اینمشدر. شافطی قوت کسب ایتکاچ،بتون دنیانی اوزینه (تاتارلرغه) تابع اینو فکرینه توشوب، اوّلا آسیاده‌غی ترکی وباشقه قوملرنی عسکرینه قوشمشدر. چینگیز خاننك شوشی چیننتق عسکری «جیبی» و «صوبرد» اسمنده‌گی ایکی سر عسکرنك مأموریتی آستنده ١٢٢٤ یلده یاوروپاغه آیاق باصمشلردر.

تاتارلرنك معیشتلری.

حقانیت وعدالت دعوا قیلوچی یاوروپالیلر، نی‌اوچوندر،تاتارلر طوغروسنده کوب نامناسب سوزلر سویلیلر: تاتارلرنی وحشی، جانی، ژارژار، حیواندن تفرقه‌سز خلق دیه توصیف اینه‌لر. اما بر آزغنه انصاف ایله سویله‌گان مؤرخلرگه قاراغانده تاتارلر مذکور صفتلردن پاك

بولوب، اول زمانلرنك روس وباشقه قوملرندن متمدنرەك، اخلاقلیراق وشفقتلیرەك بولمشلردر. بوڭا تاریخ صحیفەلرندە دلیللر کوب، جملەدن بر نیچەسی توبەندە گیلردر.

روس کنەزلری منفعت شخصیەلری اوچون بربرسی ایلە قراشوب طورغان دوردە، تاتارلرنك برفلاك آستینە جیلوب، بتوندنیاغەما کم ملت بولورغەطرشولری، آنلردەقومیت حسی نڭ (Національное самосознаніе) قوتلی بولووینە آچق دلیلدر.

آنلرنڭترکلك معاملەسندەبربرلرینەغایت گوزەل مناسبتدە بولولری، خاتون قزلرغە هم کچوکارگە شفقت ومرحمتلری، بونلرنڭ حیواندنغنە توگل بلکە یاوروپالیلردن قالشماس درجەدە متمدن ایدکلرینە، کشینك جانی، عفتی، مالیوقانی عدلیە قانونلری ایلە صاقلانووی بونلردە زمانەسینە مناسب اهلیت (Гражданственность) بولووینەآچق دلیللردر.

اما«قالقا»صوغشی آلدندن تاتارلرنڭ روسلرغە وکیللر یبەرولری هم باطی خاننڭ کییف نی محاصرەقیلغاچ، دشمانینڭقان توکمەینچە بیرلوو ینی کوتوب، روسلرغە کیڭاش اوچون مهلت بیرووی، تاتارلرنڭ سیاست مقتضی بولماغاندە قان توگودن صاقلانوچان خلق ایدکینی آچق کورسەتەلر. اما صوغش وقتندە، سیاست مقتضی بولغاندە نیندی قوملر قان توکمیلر؟

بالقان یارم آطاوندەغی کوب ملتلر سیاستقربانلری توگللرمی؟...

تاتارلر بربیرنیتابع ایتسەلر، شونڭ ادارەسینە خصوصا دین اشلرینە اصلا قاتناشماینچە هر کمنك دینینی وعادتینی مقدس صانامشلر. اسلام ایلە مشرف بولماسدن ئلکدە تاتار حکمدارلری تبعەلرینە مکمل حریت وجدان بیروب، هر ملتنڭ روحانیلرینە غایت رعایەدە بولمشلردر.

آنلرنی، حتی‌که روس عسکرنده خدمت‌ایتودن، خانلرغه یاصاق‌توله‌ودن آزاد ایتمشلردر.

تاتارلرنك شفقت ومرحمتلری بیك گوزه‌ل وتحسین‌نی موجبدر. اما تابع‌ایتکان ییرلرنك اداره‌لرینه قاتناشماولری سیاسی ئلوغ خطالریدر. هم انقراضلرینه سبب بولغان احوالنك برنچسیدر.

تاتارلر صوغش بابنده زمانداشلری‌بولغان ملتلرنك هرقایوسندن اوستا بولوب، جان ومالللرینی‌آیامای طورغان قومدر. آشاو‌أچوده، کییم صالمده تکلفسز بولوب‌آچلققه، قزوغه هم صالقونغه توزملی بولمشلردر. تاتار اوغلینه اوچ دورت کون آچلق هیچ تأثیر ایتمه‌ینچه اولگی درد وغیرتینی سوندره آلامشدر.

تاتارلرنك روسیه‌گه ایکنچی مرتبه کیلولری.

قالقا صوغشندن صوك روسلرینه‌دن ایسکی غاوغا ونزاعلرینه کرشمشلر. وقتنك‌اوتووی ایله تاتارلردن کورمش تلفاتلرینی‌اونوتوب، آنلرنك تکرار کیلمه‌یه‌چکلرینه‌اوشاندیلر. لکن‌اون‌اوچ یلدن‌صوك ۱۲۳۷ نچی‌یلده‌تاتارلر «باطی» خان‌قوماندا‌سنده‌ۋولغانی کیچوب، ریزانغه (Рязань) بارغانلر. ریزاننی محاصره قیلوب، تاتارلر روسلرنك صوغشسز بیرلولرینی طلب ایتدیلر، یاصاق توله‌ونی شرط ایتدیلر. ریزان خلقی بونی قبول ایتمه‌ینچه صوك درجه‌گه قدر مدافعه‌ده بولناچقلرینی اعلان ایتمشلر. شوندن صوك تاتارلر ریزانغه هجوم قیلوب، آز وقت أچنده روسلرغه غالب قالاراق شهرنی کول‌ایتمشلر. صوڭره ۋلادیمیرنی هم باشقه سوزدال ییرنده بولغان شهر وآوللرنی قروب سبروب اوتکاچ، ۱۲٤۰ نچی یلده کییف‌نی محاصره ایتمشلر. «ۋارۋارلر» بونده‌ده ضرورتسز قان توگودن

صاقلانوب، کییف خلقینك برنیچه‌شرط اوزینه‌صوغشسز بیراولرینی طلب ایتدیلر. هم بونی مذاکره اوچون مهلتده بیردیلر. اما کییف خلقی صوغشسز بیرلمه‌یه‌چه‌کلرینی اعلان ایتکاچ، تاتارلر قورالغه طوتونوب، روس شهرلرینك آناسی صانالغان کییف‌نی بر کون أچنده کول ایتکانلر.

روسیه‌نی‌خرابه حالینه دوندرگاچ، تاتارلر مجارستان(Венгрія)لهستان (Польша)نی خراب‌ایتوب، ژولغا بوینه قایتمشلر. ژولغانك توبه‌ن توکمنده «خان سرای» شهرینی بنا قیلوب، آلتون اوردا یاکه قپچاق‌اورداسی، فارسیچه « دشت قپچاق » دیه تاریخده مشهور اولان تاتار مملکتینی تشکیل ایتمشلر.

۱۰.

روس کنه‌زلرینك تاتار خانلرینه مناسبتلری.

تاتارلر روس بیرلرینی تماما استیلا ایتکاچ، آنلرنك اداره‌سینه اصلا قاتناشماینچه، کنه‌زلرنی اوز بیرلرنده مستقل کنه‌ز ایتوب قالدرمشلر. کنه‌زلر داخلی اداره‌لرنده اختیارلی بولوب، خانغه معین مقدار یاصاق (дань) توله‌رگه هم کنه‌زلك قیلور اوچون خاندن شهادت نامه آلورغه مجبوربولمشلر. شونك اوچون کنه‌زلرنك بخت وسعادتلری خان کیفینه تابع بولوب، آکا تاریلکه طوتوده بر برسندن آرتدرورغه طرشقانلر. بناء علیه روسیه‌نك داخلی أشلرنده‌ده تاتار خانلرینك نفوذلری یورگان. روس کنه‌زلری تاتارلر قولینه توشکاچده اودیلنایا سیستیما غاوغالرنده دائم بولسه‌لرده، بو وقت هرغاوغا خاننك استه‌دکنچه تمام بولغان. شول طوغروده کنه‌زلر، خانلرنك یاردمینه مراجعت ایتوب، آنلرنك حمایه‌لری ایله فائده‌لانمشلر. ایکنچی برلریده خان‌نك اوپکاسینه دوچار بولوب، خان

اورداسنده مدفون بولمشلر. خانلرغه دوستلغی ایله تاتارلر آستینه اوط قویغان کنه‌زلرنڭ برسی آلیکساندر نیۋسکی‌در. بوکشی موسکۋا کنه‌زی بولوب، خان سراینده‌اطاعتی وبوله‌کاری سایه‌سنده ئلوغ محبت والتفاتغه مظهر بولمش. آنڭ دورنده تاتار خانلری (باطی وآنڭ اوغللری) موسکۋانی حمایه‌قیلوب، ترقی ورواجینه سبب بولمشلر. اما موسکۋا بارا طورغاچ تاتارلرنڭ روسیه‌ده‌یورگان نفوذلرینڭ گنه‌توگل، حتی حکومتلرینڭ بتووینه‌ده سبب بولمشدر.

آلیکساندر، تاتارلرنی آسترتن تشله‌ب طورغان حالده شۋیدلر ونیمسه‌لر ایله زور صوغشلر قیلغان. بو صوغشلرده تاتارلرنڭ یاردمی ایله آلیکساندر غالب بولوب، روس ییرنده نفوذینی آرتدرغان. «نیۋا» یلغه‌سنده شۋیدلرگه غالب اولدیغی اوچون «نیۋسکی» لقبینی آلمشدر.

۱۲٦۳ نجی یلده آلیکساندر نیۋسکی وفات بولغاچ، کنه‌زلر آراسنده ایسکی نزاع وغاوغالر باشلانمشدر. بوغاوغالرده حاکم، خان بولغانغه روس کنه‌زلری بر برسی اوستینه‌دانوس یورتوب، کوب کشیلرنڭ‌باشلرینه یتمشلردر. بو حال ۱۳۲۸ نچی یلغه قدر دوام ایتوب، مذکور یلده آلیکساندر نیۋسکی‌نڭ دانیل اسملی اوغلندن طوغان‌ایوان، خانغه‌التماس وبوله‌کاری سایه‌سنده سوزدال ییرینه ئلوغ کنه‌ز بولمشدر. بوکشی متانتلی وعقللی بولوب، بتون سوزدال ییرینی اوز قولینه جیغان. تختینی هم میترو‌پولیتنی(روحانیلر باشلغی) ۋلادیمیردن موسکۋاغه کوچروب، آنڭ سیاسی وروحانی اهمیتینی آرتدرغان.

باباسی ایوان کبی خانلرغه ظاهرا بیك یاخشی کورنوب، آستدن آنلرغه اوط اوروب طورغان. تاتارلرنڭ روسیه‌ده نفوذلرینی بترو بولنده باصقاقلردن (یاصاق جیوچی‌تاتارلر) یاصاق جیدرو اصولینی‌بترتوب، اوزی جیوب بیرو حقینی خاندن آلغان. تاتارلرغه دیب جیلغان یاصاقنڭ بر

ئلوشینی هر یل اوزینه قالدروب، خزینه‌سینی بایتقان. بوکشی تاتارلر آراسنده «کالیتا» (آلتون قاپچقی) دیه مشهور بولغان.

ایوان کالیتا، خزینه‌سنده جییلمش بار آقچه‌نی واق کنه‌زلکلرنی صاتوب یا که صوغشوب آلوغه صرف ایتدیکی‌اوچون موسکوا کنه‌زلکینی شافطی زور ایتقان وقوتلاندرگان.

کالیتا، تاتارلرنڭ بتووینه سبب اولانلرنڭ ایکنچی‌سی بولوب، ۱۳٤۰نچی سنه‌ده دنیادن اوتکان.

کولیکوف صوغشی

ایوان کالیتا اولگاچ، موسکوا‌ده آنڭ اوغللری واحفادی کنه‌زلك سورمشلردر. بونلر آراسنده ایوان ثانی‌نڭ اوغلی دیمیتری تاریخچه مهم موقع طوتمشدر. بوکنه‌ز موسکوانی‌تاتارلرغه‌قارشی مدافعه‌گه‌قارشی‌حاضرله‌ب، داخلی اشلرنده خانلرنڭ کیفلرینه قاراماسقه جرأت ایتمش. مامای خاننڭ یاصاق آلوراوچون کوندرلگان کشیلرینی یاصاق بیرمیچه اوترتکان. بوواقعه کولیکوف صوغشینه سبب بولغان. مامای خان روس کنه‌زینڭ‌اول قدر جرأتینی تحمل‌ایته آلمیچه ۱۳۸۰ نچی یلده‌غایت کوب عسکر ایله روسیه‌گه هجوم ایتکان. دیمیتری اوز عسکرینی درحال جییوب، باشقه کنه‌زلر ایله اتفاق یاصاغان. ۱۵۰ملڭ روس عسکری اوّل کالومناغه جییلوب، شوندن‌تاتارلرغه‌قارشی یوللانمشلر. طوقزنچی سینته‌برده دون یلغه‌سی‌بوینده کولیکوف‌باصونده (طولا گوبیرناسی‌ییفان اویه‌زدی) ایکی‌دشمان‌اوچراشوب، تاریخی‌بیك زور اهمیتی‌بولغان کولیکوف‌صوغشی (Куликовская битва) واقع بولمشدر. صوغش، مثلی کورلمه‌مش درجه‌ده قاطی بولوب، ایکی طرفدنده تلفات حسابسز بولمشدر. آخرده تاتارلر مغلوب‌اولاراق چیگنورگه مجبور بولمشلردر. شوشی صوغش مناسبتی‌ایله

دیمیتری خلق طرفندن «دونسکوی» لقبینی آلغان. اما مامای تختندن توشرلوب، اورنینه طوقتامش اوطرغان.

روسلر بو غلبه‌لرندن مادی بر فائده کوره آلماسه‌لرده بوندن کوب غیرت وسبق آلمشلر. بو واقعه روسلرده حسیات ملیه کوته‌رلوگه‌سبب بولمش، تاتارلرغه‌عد اوتنی آرتدرمش، اتفاق ایله تاتارلرغه قارشی طورغانده آنلرنڭ نفوذندن قوتلونڭ امکانینی آڭلاتمش.

مذکور واقعه‌دن صوڭ طوقتامش سرای تختینه اوطرغاچ، تاتارلرنڭ روسیه‌ده نفوذلرینی آتدرور اوچون کینه‌ت موسکوانی محاصره ایتکان. بونڭ طوقتامش، روسلرنی توبه ایتدروب، روسیه‌نڭ «خان سرای» غه تابع ایکانینی اقرار وتأکید ایتدروب، قایتوب کیتکان.

۱۳۸۹ نچی یلده دیمیتری دونسکوی وفات بولغاچ، اوغلی برنچی ۋاسیلی موسکوا تختینه اوطرغان. ۋاسیلی تاتارلرغه ظاهرادوستلق کورسه‌توب، آنلرنڭ یاردمی ایله نیژغورودنی موسکواغه تابع ایتکان.

۱٤۲۵ نچی یلده برنچی ۋاسیلی اولگاچ، اوغلی ۋاسیلی تیومنی ۱٤٦۲ نچی یلغه قدر کنه‌زلك سورگان.

شول وقتلرده تاتارلر آراسنده اوز آرا جنجال وغاوغالر قوبوب، روسیه‌ده تاتار نفوذی کوندن کون کیمی باشلامشدر. شونڭ اوستینه‌ده آسیادن تیمرلنڭ یاکه آقساق تیمر اسمنده تاتار امیری ظهور ایتوب، «سرای» مملکتینی خراب ایتکان.

کوب تاتار تیمرلنڭ قهرندن قورقوب، اطرافقه تارالمشلر. شوشی تارالمش تاتارلردن، صوڭراق آسترخان، قریم وقزان مملکتلری تشکیل ایتلمشلر.

شولای ایتوب بیوك تاتار ملتی اوز آرا غاوغالرینڭ قربانی اولاراق، تدنی ایته طورغاچ، ایوان ثالث دورنده روسیه‌ده نفوذلرینی واعتبارلرینی بتونله‌ی یوغالتمشلر.

ایوان ثالث.

بو ذات ۱٤٦٣ نچی یلده موسکوا تحتینه اوطروب، ۱۵۰۵ نچی‌ده وفات بولمشدر. روسلارنك عدلیه اشلرینی ترتیبکه صالور اوچون صودیبنیك (Судебникъ) اسمنده قانون نامه ترتیب ایتدرمش. بو آدم باباسی کالیتا مسلکنده‌بولوب، دولت خزینه‌سینی بایتورغه، روس خلقینی برلەشدرورگه کوب اجتهاد ایتمشدر. ایوان ثالث دورنده روسیه‌ده اودیلنایاسیستیما بترلوب، اداره مستقله (Монархическое правленiе) باشلانمشدر.

بوندن‌صوك موسکوا کنه‌زلکی، موسکوۋسکی گوسودارستوا، کنه‌زلریده گوسودارعنوانی ایله یورتله باشلامشلردر. ایوان ثالثدن صوك اوغلی ۋاسیلی ثالث ۱۵۳۲نچی یلغه قدر کنه‌ز بولمش. آتاسینك سیاستینی دستور طوتوب، موسکوا دولتینك ئلوغایوینه کوب خدمت‌ایتمشدر.

VI

ایوان رابع (گروزنی Грозный)

دورتنچی ایوان، ۋاسیلی ثالث‌نك اوغلی بولوب، آتاسندن اوچ یاشنده قالمشدر. ۱۵٤۷ نچی یلغه قدر روسیه‌نك اداره‌سی ایوان‌نك آناسی قولنده بولوب، مذکورسنه‌ده «تسار» عنوانی ایله برابر ایوانغه طابشرلمشدر. ایوان ۱۵۸٤نچی سنه‌گه قدر پادشاهلق سوروب قزان، آسترخان وسیبیر تاتارلرینی روسیه‌گه تابع ایتمشدر. شونك اوچون بو ذاتنك اسمی تاتارلر آراسنده بیك شائعدر. بو کشی هرکمگه‌ده غایت مرحمتسز وشفقتسز، قان توگوچی اولدیغی حالده‌اجنبی ملتلرگه، خصوصاً

تاتارلرغه جبلی عدوانده، قاطی معامله‌ده بولوب، آنلرنی یېر یوزندن قروب سېروب بترورگه اجتهاد ایتمشدر.

ایوان اوزینه آزغنه ییق قاراغان کشیلرنیده آیامایینچه آصدروب کیسدرمشدر. شوڭا کوره روسیه‌ده ایوان‌نڭ دشمانلریده کوندن کون آرتمشلر. شوشی دشمانلرینی بترو اوچون، اوزینڭ علیهسنده سوز سویله‌گان واش قیلغانلرنی طابوب جزا قیلور اوچون آپریچنیکلر طوتمش. بونلر استه‌سه‌لر کمنی پادشاه‌غه مخالف کشی بهانه‌سیله‌اوترورگه اختیارلی بولمشلر. بو وقتلرده‌حسابسز کشی‌ایوان‌نڭ‌ظلمینه، آپریچنیکلرنڭ جانوارلقلرینه قربان بولمشدر. شونڭ اوچون‌ایوان، «گروزنی» لقبیله مشهور بولمشدر. موسکوا خلقی پادشاهنڭ بوندی حقسز جزا وظلملرینه بیان نفرت ایته‌ر اوچون بر وقت دواریس آلدینه جیېلمشلر ایکان ایوان‌آنلرغه: بوندن بولای خلقنی ظلم ایتمه‌م، آپریچنیکلرنی طیارمن، دیه وعده قیلسه‌ده آنی تیز اونوتدی. اولگانچه جان قیوده دائم بولدی. اوغلی ایواننی بر سوز اوستنده اوتروِوی بوڭا آچق دلیلدر.

قزان‌نی آلو

اول وقتلرده قزان خانلغی زور قوت کسب ایتوب، روس مملکتینه قورقنچلی کورشی‌بولدیغندن، گروزنی بابالری کبی تاتارلرنی ضعیفلندرورگه بار قوتینی صرف ایتکان. ۱۵۵۲نچی یلنڭ آوغوستنده کوب عسکر ایله قزاننی محاصره‌ایتکان. تاتارلر وطنلری ودینلری‌اوچون غایت قاطی مدافعه‌ده بولونوب،ایوان‌نڭ کوب عسکرینی تلف‌ایتکانلر. ایوان قزاننی صوغشوب آلورغه ممکن بولمادیغینی آڭلاب، عسکرنده اولان نیمس اینژینیر (مهندس) ینڭ یاردمی ایله کربیوست آستینه

اور (Подкопъ) قازتوب، داری ایله کوته‌رتکان. تاتارلر بوندن غایت زور اضطرابقه توشسه‌لرده مدافعه‌ده دائم بولمشلر، قوللرنده چاره‌لری بتکاچ، کرپیوستکه کره‌چك روس عسکرینه قاینار صو، صومالا سیبوب، تاش آطوب، قارشی طورغانلر. لکن روسلرغه اول مدافعه‌گنه کار قیلماغانقه آنلر ایکنچی اوکنه‌برده قزانقه کروب، کرپیوست باشینه، مسجد مناره‌لرینه روس فلاکلرینی آصقانلر. روس عسکرینك قزانقه کرگاچ قیلغان جبر وظلملری سویله‌نمه‌سه‌ده هر کمگه معلومدر. فقط معلوم بولسونکه، طارکوکُللی گروزنی قزانغه کرگاچده اسلام دینینی منوع ایتوب، مسجد ومدرسه‌لرینی اهدام ایتمش، مسلمانلرنی تورلی چاره‌لر ایله (درجه بیرو، قورال کوچی) پراۋصلاویه‌نی قبول ایته‌رگه مجبور ایتمش. اخلاصلی مسلمانلر مقدس دینلرندن آیرلماس اوچون اطرافقه تارالمشلر.

قزان واقعه‌سندن صوڭ ١٥٥٦نچی یلده گروزنی آسترخان خانلغینی و١٥٨٢نچی یلده سیبیرنی روسیه‌گه تابع ایتمشدر. سیبیرنی یارماك تیموفیویچ دیگان رازبوینیك، استروغونفلر عسکری ایله آلوب ایوانقه بوله‌ك ایتمشدر.

[stamp]

VII.

ایۋان گروزنی‌دن صوڭ اختلال دوری

گروزنی‌دن صوڭ ١٥٨٤نچی یلده اوغلی فیذور تختکه اوطرسه‌ده سلامتلکی یوقلغندن حکومتنی آناسینك قرداشی اولان بوریس گودونوفقه طابشرغان. فیذور افراط دیندار بولوب، اداره‌اشینه قاتشماغان. ایوانك ایکنچی اوغلی دیمیتری آناسی (آناناغایا) ایله اوگلیچ شهرینه نفی

ایتلگان. ۱۵۹۱ نچی یلده دیمیتری روسیه تختینه اوطورغه امیدله‌نوب طورغان بایارلر طرفندن کینه‌ت اوترتلگان. بو واقعه صوڭراق روسیه‌ده کوب راحتسزلکلرگه سبب بولغان. بوندن صوڭ اوزاقلامای فیدور وفات بولوب، ئلوغ ۋلادیمیرنڭ نسلی بتوب (Династія) کیسلگان: بو نسلدن تختکه وارث اولان ایر قالماغان. چونکه فیدورنڭ بالالری بولماغان. شونڭ ایله بعض حکومتکه یاقین بایار فامیلیه‌لری (گودونوف، شویسکی، باراطینسکی) روسیه تختینه امیدله‌نه باشلاغانلر.

فیدور اولگاچ بوریس گودونوف حکومتنی روحانیلرغه طابشروب، اوزی ماناسطیرغه کرگان. میتروپولیت پادشاه سایلار اوچون خلقدن وکیللر چاقروب، (زیمسکی صوبور) بوریسنی سایلارغه عرض ایتکان. وکیللر بونی قبول ایتکاچ، بوریسکه مراجعت ایتکانلر. اولده زیمسکی صوبورنی بترمسکه وعده ایتوب، تختکه اوطرغان. بوریس گودونوف تاتار قانندن اولوب عقلی، تدبیری، شفقتی وجومардلغی ایله خلقنڭ محبتینه مظهر بولغان. لکن آنڭ دورنده قاطی آچلق ووبالر اولوب، روسیه اوچون تاریخی اهمیتلی اش قیلا آلماغان. شونڭ اوستینه‌ده بوریسقه دشمان بایارلرنڭ حیله‌سی ایله دیمیتری صامازۋانیتس (Димитрій Самозванецъ) ظهور ایتوب، بوریسنڭ باشینه بلا کیترمشدر.

دیمیتری صامازۋانیتسنڭ حقیقتی ئه‌لده بولسه معلوم توگلدر. فقط اول اوزینی گروزنی‌نڭ اوغلی دیمیتری دیه اعلان ایته‌مشدر. دیمیتری وآنڭ طرفدارلری اوگلیچده اوترامش بالا، گروزنی اوغلی بولمابنچه آنڭ اورنینه قویلمش باشقه بر بالا اولمش، دیه خلقنی اوشاندرورغه اجتهاد ایتکانلر. دیمیتری‌گه پولشا کارولی اوز منفعتی‌نی کوزه‌توب، عسکر ایله موسکۋا بایارلری بوریسقه اوچ قیلوب، خلقنی قوطورتو ایله یاردم ایتمشلر.

۱٦۰۵ نچی یلده دیمیتری پالاك عسکری ایله موسکۋاغه کیلوب ینکانده بوریس کینه‌ت اولوب کیتمش. بوندن صوك تحتکه وارث اولاراق بوریسنك اون آلتی یاشلك اوغلی فیدور اوطرمش. اول آراده دیمیتری موسکۋاغه کیلوب یتمش. خلق آنی بالعین والرأس دیب قارشی آلمشلر. بوتالغان آراده فیدورنی اوترتوب یالغان دیمیتری تحتکه اوطرمش. لکن کاتولیك مذهبینه مائل بولغانغه، هر أشنده پالاکلرغه تقلید اینکانـکه، موسکۋا خلقی دیمیتری‌گه قارشی اختلال چقاروب، آنی اوترمشلر. بوندن صوك زیمسکی صوبور واسیلی‌شویسکینی صایلاب، تحتکه اوطرتمش. لکن خلقینك محبتینی جلب اینه آلماینچه دورت سنه‌دن صوك خلقنك تکلیفی ایله تحتدن توشه‌رگه مجبور بولمشدر.

موسکۋا نحتی ینه بوش قالمش بو وقت زیمسکی صوبور، پولشا کارولی سیگیز موندنك اوغلی ۋلادیسلاۋنی موسکۋا تحتینه اوطرتورغه قرار قیلمش. چونکه ۋلادیسلاۋ آناسی طرفندن ئلوغ ۋلادیمیرنك نسلینه منسوب ایمش. ۋلادیسلاۋنی چاقرورغه بارغان وکیللرنی سیگیز موند توقیف اینوب، ۋلادیسلاۋنی روسیه‌گه نسار اینه‌ر اوچون آغر شرطلر قویمش، رضا بولماغاچ سیگیزموند موسکۋاغه عسکر یبه‌رمش. پالاکلر موسکۋاغه کرگاچ، اسنه‌دکلرنچه خواجه‌لق سوروب، روس خلقینی غایت جبر وظلم ایتکانلر. بو حالت روسلرنك حسیات ملیه‌لرینه طوقنوب، روحانیلر وبایارلر خلقنی پالاکلرگه قارشی صوغش آچارغه دعوت ایتمشلر. شونگا کوره شهرلرده جمعیتلر یاصاب، خلق بر برسینی پالاکلرگه قارشی قزدروب، آز زمان اچنده فدائی عسکرلر جیغانلر. ۱٦۱۳ نچی یلده تورلی شهرلردن جیبلمش عسکرلر موسکۋانی محاصره ایتدیلر. بر آز مدافعه‌دن صوك پالاك عسکری مغلوب بولوب، کریمل‌گه (کریپوستکه) بیکله‌ندیلر. بوکون روسلر پالاکلردن

انتقام آلوب، موسکۋاغه خواجه بولدیلر. بو واقعه‌ده نیژغورود خلقی زور غیرت کورسه‌تمشلر. مینین دیگان کشی چیرکاو آلدنده خلقغه نطق سویله‌ب، روسیه‌نی پالاکلردن قوتقارو یولنده قربان بولورغه اونده‌گان هم اوزینك بار نرسه‌سینی فدا ایتکان. خلقده برجان، برتن بولوب، وطننی قوتقارورغه جان ومالارینی فدا ایتوب، «پوژارسکی» تحت قوماندا سنده موسکۋانی قوتقارورغه کیتکانلر.

میخایل فیدوروۋیچ رومانوف.

موسکۋانی پالاکلردن آزاد قیلغاچ، ۱٦۱۳ نچی سنه‌نك قیژرالنده زیمسکی صوبور جییلوب، کوستروما بایاری میخایل فیدوروۋیچ رومانوفنی پادشاهلق‌غه صایلادیلر. میخایل فیدوروۋیچ تحتکه اوطرغانده زیمسکی صوبورنك مصلحتندن باشقه اش قیلماسقه وعده ایتوب، شول وعده‌سنده آخرعمرینه قدر ثابت اولمش. مثلا: اول وقتلرده ترکیه تصرفنده بولغان قریم یارم آطاوینی آلور اوچون ترکیه ایله صوغشو حقنده میخایل فیدوروۋیچ زیمسکی صوبورغه کیگاش ایتمش. صوبور بونی معقول کورمه‌گاچ، میخایل صوغشدن واز کیچوب، سلطانغه کوب بوله‌کلر ایله برابر دوستلق اظهار قیلوب مکتوب کوندرمش.

میخایل موسکۋا دولتینك داخلی اشلرینی بر درجه نظامغه قویوب، اختلال وفتنه‌لردن یوده‌گان خلقنی طنچلاندروب، ۱٦٤۵ نچی یلده وفات بولمش.

آلیکسی میخایل اوغلی.

میخایل فیدوروۋیچ اولگاچ، اوغلی آلیکسی ۱٦۷٦ نچی یلغه قدر پادشاهلق سورمشدر. آلیکسی میخایلوۋیچ تحتکه اوطرغانده ۱٦ یاشنده

بولوب، شونڭ اوچون حکومتنی موروزوف ایله قاین آتاسی میلوصلافسکی نڭ ادارەسینه قویمشدر. اوزی عبادت، عیش وعشرت و آوچیلق ایله گنه مشغول بولوب، اداره اشلرینه اصلا قاتناشماغان. موروزوف ایله میلوصلافسکی خلقنی آغر تالوکلر، قاطی جزالر ایلەجبر قیلغانغه، موسکوا خلقی بونلاردن رضا بولمایئچه کوندن کون بایارلرغه دشمانلقلاری آرتوب، بر کون بالفعل اختلال قوبارمشلردر. بو وقت کوب ظالم بایارلر ومأمورلر ئلك قیلغان ناچارلقلرینڭ قربانلری بولمشلردر. خلق آلیکسی میخایلوڤیچدن حکومتنی اوز ادارەسینه آلوب، موروزوف ومیلوصلافسکیلرنی نفی ایتمکینی اوتنمشلر. پادشاه خلق استەدگنچه قیلوب، ادارەنی اوز قولینه آلغاچ، کوب یگلکلر یاصاغان. شونڭ ایله خلقنی طنچلاندرورغه موفق بولغان.

آلیکسی میخایلوڤیچ دورندەگی مهم اشلردن برسی مالاروسیەنڭ (حاضرگی پالتاوا، چیرنیگوف، خارکوف، کییف گوبیرنالری) روسیەگه قوشلولریدر.

مالاروسیه اول وقتلرده محلی ادارەسنده مستقل بولوب، پولشاغه تابع ایکان. باغدان خمیلنیتسکی اسملی قازاق آتامانی (باشلغی) مالاروسلرنی قوطرتوب، پولشاغه قارشی عصیان چقارتمش. مالاروسلر وقازاقلر بوندن صوڭ روسیه تحت ادارەسینه کرور اوچون آلیکسی میخایلوڤیچکه مراجعت ایتمشلر. اولده زیمسکی صوبورنڭ کیگاشی ایله مالاروسیەنی روسیەگه تابع ایتمش. بو اش پالاکلرنی آچولاندردقندن تکرار صوغشلرغه سبب بولمش. پالاکلر روسیه ایله برنچی مرتبه صوغشلرنده مغلوب بولسەلرده ایکنچی مرتبه صوغشلرنده روسلرغه غالب قالمشلر. بونڭ نتیجەسی اولاراق دنیپر یلغەسینڭ مغرب طرفندەغی مالاروس

بیرلرینی روسیه‌دن قایتاروب آلورغه موفق بولمشلر.

شول وقتلرده دون قازاقلری آراسندن استینکه رازین اسملی بر قهرمان ظهور ایتوب، قازاقلردن و کریستیانلردن عسکر یاصاب، بایارلرغه قارشی اختلال چغارمشدر. حکومت رازینگه قارشی عسکر یبه‌روب، کوب تلفاتدن‌صوك رازین‌نك عسکرینی تارالتوب، اوزینی موسکوافه قایتارتمشدر. رازین ۱۶۷۰ نچی سنه‌ده موسکواده جزا قیلنمشدر.

آلیکسی میخایلوویچ دورنده پاترپارخ نیکون روس دینینه نیچه یوزیللردن بیرلی آقرنلاب کره کیلگان‌خرافاتنی بتروب، پراوصلاویه‌نی گریکلردن آلنغان روشکه کیترور اوچون دینی کتابلرنی تصحیح ایتدرمش همده خرافات ایله طولی ایسکی کتابلرنی جیدروب، مصحح کتابلر ایله عمل قیلور اوچون روحانیلرغه فرمان طاراتمش. کوب روحانیلر بوگا رضا بولمادقلرندن، چیرکاولردن قوولغانلر. بوقوولمش روحانیلر وبعض ایسکیلکنی سویگان عامیلر استاراویرلر یاکه راسکولنیکلر (Староверы, Раскольники) اسمنده یاڭا مذهب تشکیل ایتمشلر.

نیکون ئلك آلیکسی میخایلوویچنك یقینلرندن بولسه‌ده صوگره آنك اوپکه‌سینه دوچار بولوب، سبرگه نفی ایتلمشدر.

آلیکسی میخایلوویچ‌نك بالالری.

۱۶۷٤ نچی یلده آلیکسی پادشاه اولگاچ، زور اوغلی فیدور تحتکه اوطرمشدر. فیدور آلطی یل پادشاهلق سوروب، ۱۶۸۲ نچی سنه‌ده بالاسز اولدیغی حالده وفات بولمشدر. زاکون بوینچه تحتکه فیدورنك برطوغمه برادری ایوان وارث بولسه‌ده، ضعیفلکی سببندن زیمسکی صوبور آنی تحتکه اوطرتماینچه آلیکسی‌نك ایکنچی خاتونی آننا کیریللووناذن

طوغان اون یاشلك پیطرنی پادشاه ایتمشدر. ایؤان اوزی بو اشنی جبر سنمه‌سه‌ده قرداشلری، خصوصا طوتاسی صوفیه بونی تحمل ایتمه‌ینچه بایارلرنی واستریلیتسکی پولکنی قوطرتوب اختلال قیلدرمشدر. بر کون پیطرنك طرفدارلری ایواننی اوترتکانلر، دیه خبر طاراتوب صوفیه استریلیتسکیلرنی کوته‌رمش. آنلر پیطرنك دؤاربسینی‌چولغاب، ایواننی کورسه‌تولرینی طلب ایتکاچ، ایوان هم پیطر چقوب کورنسه‌لرده استریلیتسکیلر طنچلانماینچه‌ایواننی‌ده تختکه‌اوطرتونی هم صوفیه‌نك حکومتکه رئیس اولماقینی طلبلرنده اصرار ایتمشلر. آخرالامر پیطر طرفدارلری آرط طاشلاب، پیطرنی هم ایواننی پادشاه ایتوب، صوفیه‌نی آنلر اسمندن حکومتکه مدیره ایدوب نصب ایتمشلر.

صوفیه زمانه‌سینه کوره شاقطی فکرلی، عقللی وغیرتلی، افراط درجه دردلی خانم اولمشدر. لکن خلق آراسنده استقامتسزلکی واخلاقسزلقی ایله مشهور بولمشدر. صوفیه اوزینك محبوبی گالیتسین‌نی قریم‌نی آلورغه یبه‌رسه‌ده، گالیتسین‌مغلوب‌بولوب‌قایتمشدر. یدی یل‌اداره صوڭنده صوفیه حکومتنی اوز قولنده طوتار اوچون پیطرنی اوترتمه‌کچی بولسه‌ده، پیطر قاچوب قوتلمشدر. صوڭره پیطر صوفیه‌نی ماناسطیرغه‌یابوب، اداره‌نی اوز قولینه آلغان هم اوّلده اوزینه قارشی بولغان کشیلرنی آصدروب جزا قیلغان. ایوان آخرعمرینه‌قدر پادشاه‌صانالسه‌ده، هیچ بر اشکه‌قاتناشماغان. پیطرغه قدرگی دورده روسلرده چیرکاو توزو، ماناسطیر تأسیس ایتو کبی دینی اشلر بیك آلغه کیتسه‌ده، معارف اصلا طامرلانا آلماغان همان شول ایسکی فکرده دین اسمندن هر اشکه قاتناشوده دوام ایتوب، یاوروپا مدنیتینه دینسزلك، زندیقلك دیبکنه قارامشلرهم. آندن بونون

کوچلری ایله صاقلانغانلر. روس تاریخچیلری بو واقعه‌نی تاتار استیلاسینڭ نتیجه‌سی، دیب کورسه‌تسه‌لرده‌بو یاڭلش. چونکه‌تاتارلر، روسلرنڭ دینی اشلرینه قاتناشمادقلری کبی تمدن وترقیلرینه هم چیتلر ایله قاتناشولرینه‌ده اصلا مانع بولمامشلردر.

VIII

پیطر ژیلیکی.

پیطر غایت عقللی وقابلیتلی بولوب، بالاوقتنداوق دردلی، علمگه‌هوسلی هر بر ذات بولغان. روسیه‌نڭ باشقه‌یاورو پادولتلرینه‌قاراغانده‌آرتده‌لغینی بلوب، ایسکی یولنده باراچق بولغانده منقرض بولاچغنی سیزوب، پیطر ژیلیکی‌نجات یولینی أزله‌مشدر. بیوك‌لکن‌نادان روسیه‌نڭ‌باشقه‌دولتلرگه رقابتی‌اوچون علم وصناعت، عسکر وبحریه کیره‌کلکینی آڭلامشدر.

علم وصناعت‌اوبره‌نور اوچون کوب یاش بایارلرنی چیت بیرلرگه یبه‌روب، روسیه‌گه عالملر، ادیبلر یتشدرمش. روسیه‌نڭ بحریه‌سینه غایت زوراهمیت بیروب، اوزی گوللانده‌یاغه، آنگلیه‌گه‌باروب، قولینه چوکچ وبالطه طوتوب، کیمه یاصارغه اویره‌نمش هم عمرینڭ کوبسینی روسیه‌نڭ فلوتینی ترقی ایتدرمك یولنده صرف ایتمش. شونڭ اوچون آندن قالغان بر کیمه‌نی «روسیه فلوتینڭ باباسی» دیب یوریلر.

پیطر غایت مداره‌لی کشی بولوب، معامله‌ده اوزینڭ توابعی ایله‌ده غایت ساده بولغان: هر بیرده یورگان، هر اشنی تیکشرگان، اوچراغان بر کشی ایله سویله‌شکان، شونڭ ایله خلقنڭ محبتینه مظهر بولغان. لکن خلقنڭ عادات ملبه‌لرینه، صاقال وچاچلرینه، کییم صالملرینه تجاوز ایتکانگه پیطرنڭ دشمانلریده آز بولماغان. مثلا پیطرنڭ خاتونلرغه

حربت بیروب، تسترنی منع ایتووینی دینسزلك‌گه حمل ایتکانلر. اما فلوت اوچون بـاشقه تجدیدات اوچون مصارف آرتقانغه نالوکلر کوبه‌یوب کیتکاچ، پیطرنك دشمانلری کرات ایـله آرتقـان. پیطر زاگرانیتسادە وقتده صوفیه‌نـك قوطرتووی بـوینچه بر وقت اختلالده کوتـه‌رلگان. لکن پیطر بیك فوری طـوتـوب، عیبلیلرنی قاطی جزا قیلغان، خلقنی طنچلاندرغان. صوفیه‌نی بوندن صوك ماناخلق‌غه قرقوب، عبرت اوچون بر نیچه اختلالچینی قارشینه کیتروب آصترتقان.

پیطر بو اختلالدن صوك «تاینی کانسه‌له‌ریه» اسمنده بر محکمه تشکیل ایتوب، اوزینه دشمان کشیلرنی تابوب جزا قیلونی شول محکمه‌گه طابشرغان. تاینی کانسه‌له‌ریه کوب کشیلرنك‌باشلرینی کیسوب، دخی کوبره‌ك کشیلرنی‌سیبیرده چرتمشدر. پیطر زیمسکی صوبورنی بتروب، آنك‌اورنینه سینات تأسیس اینکان. بعض‌آدملرپیطر روسیه‌نك عدلیه‌محکمه‌لرینی‌توزه‌تکان،دیسه‌لرده‌بو توزه‌توچیناونیکلرنك کیملری ایل‌عنوانلرینی (تیتوللرینی) نیمسچه تعبیردن‌گنه عبارت‌بولغان. فی‌الحقیقت اش همان موندیر کیگان نـادانلر، رشوتچیلر قولنده قالغان. حقیقتا پیطرنی آکلاوچیلر، آنك تبدیلاتینه جان‌وته‌ن ایله بیرلگان کشیلر بیك آز بولغان.

پیطرروسیه‌نك تجارتینی ترقی ایتدرور اوچون دینگزگه چغونی لازم کورگانـکه،بالطبق دینـگزی بویلرینی‌استیلا اوچون کوب زمانلر اجتهاد ایتـکان. شول مناسبت ایـله عمری بوینچه شؤیدلرگه قارشی صوغشقان. روسیه‌نك مقابله اینه آلمایاچغینی بلوب، پیطر آنلرغه قارشی دانیه هم پولشا کاروللری ایله اتفاق یاصاغان. لـکن شؤیدلر همانده اوّل دانیه عسکرینی، صوکره روس‌عسکرینی تارمار قیلوب، غالبلق هواسی ایله پولشاغه کیتکانلر. پیطر بونك ایله فائده‌لانوب،تیزگنه ینه

عسکر جییوب، قورال‌حاضرله‌ب، نیڤا یلغه‌سینك «فین» کورفزینه توکمنده اولان آطاولرنی استیلا ایتمشدر. شۆیدلر کیلگانده آنلرغه قارشی مدافعه اوچون بو آطاولرنك برنده ۱۷۰۳نچی یلده کریپوست صالورغه کرشمشدر. بو کریپوست حاضرده پیطروپاولسکی کریپوست دیه مشهوردر. زمان‌نك اوتووی ایله کریپوست اطرافینه خدمتچی وسودا گیرلر جییلوب، حاضرگی پیتربورغ شهرینی تشکیل ایتمشلردر. پیطر بو شهرنی پای تحت ایتوب، اهمیتنی‌تاغبده آرتدرمشدر.

شۆیدلرنك کارولی XII نچی‌کارل پولشاغه‌غالب بولغاچ، مالاروسیه‌گه قول صوزغان. پیطر کوب‌عسکر جییوب کارلغه قارشی بارغان ۱۷۰۹نچی یلنك ۲۷نچی ایبوننده پالتاڤا شهری یقیننده مشهور «پالتاوسکی بوی» واقع بولمشدر. بو صوغشده روسلر غالب بولوب، شۆیدلرنی قاچارغه مجبور ایتکانلر. کارل ایله، پیطرگه عصیان ایتکان مالاروسیه گیتمانی مازیپا ترکیه‌گه قاچقانلر. بوندن صوك کارلنك قوطورتوۋی بوینچه ترکلر روسلر ایله صوغشقانلر. روسلرنك بو یولی اشلری آلغه بارماغان، ترکلر هر دائم غالب بولغانلر. روسلرنك اوتنووی بوینچه ۱۷۱۱ نچی سنه‌ده روسلرغه ضررلی روشده صلح یاصالغان. بو صلح‌نك موجبی اولاراق روسیه قارا دیگزده فلوت (بحریه) طوتو حقندن محروم‌ایتلوب، آزوف شهری ترکیه‌گه قایتارلغان. بوندن صوك پیطر شۆیدلر ایله صوغشا طورغاچ، یکرمی‌بر سنه‌دوام‌ایتکان «سیۆرنی‌ۋاینا»نی ۱۷۲۱نچی یلده «نیشتات» صلحی ایله بتروروگه موفق بولغان. بو صلح‌نك نتیجه‌سی اولاراق روسیه دولتی حاضرگی پیتربورغ، لیفلاندیا، ایستلاندیا گوبیرنالرینه هم فینلاندیه‌نك بر آزینه مالك بولوب قالمشدر.

بوندن صوك روسیه‌ده شادلق بیرامی یاصالوب، خلق پیطرگه «ایمپیراطور» عنوانینی (تیتول) بیرمشدر.

شول کوندن اعتبارا روسیه دولتی ایمپیریا ، حکمدارلریده ایمپیراطور دیه عنوانلانمقده‌لردر.

پیطر بر وقت کوز کونی بر باطقان صالدانّنی صودن چقارور اوچون دیکزگه توشووی ایله صالقن آلدروب، شول آورووی ایله ۱۷۲۵ یلنک ۲۸ نچی غینوارنده دنیادن اوتمشدر. پیطر قیلغان خدمتلرینک مکافاتینه تاریخده « ۋیلیکی » دیه یاد ایتلمکده‌در. پیطر روسیه‌نی مه‌نگولك قارا کُغیلقدن یاوروپا یاقتلغینه چقاردیغی همده انقراض وتدنی یولندن چویروب ترقی وتعالی یولینه صالدیغی اوچون حقیقة بولقبکه مستحقدر.

پیطرنك بالالری.

پیطرنك ایکی خاتونی بولوب ، برنچیسندن آلیکسی اسملی اوغلی وایکنچیسندن آننا ویلیزاۋیتا اسملرنده ایکی قزی بولمشدر. آلیکسی آتاسینك مسلکینه مخالف بولدیغی اوچون حبسکه یابلوب، شونده وفات اولمشدر. پیطر اوزینك مسلکینه مخالف کشیلرگه‌غایت مرحمتسز وشفقتسز بولمشدر.

پیطر ۋیلیکی اولگاچ، آلیکسی‌نك اوغلی پیطرثانی تختکه حقیقی وارث بولسه‌ده، آنك یاشلکی ایله (اون یاشنده بولغان) فائده‌لانوب، پیطر ۋیلیکی‌نك ایکنچی خاتونی برنچی یکاتیرینا، گواردیه یاردمی ایله تختکه اوطرمشدر. یکاتیرینا ایکی سنه پادشاهلق سورگاچ، پیطر ثانینی روسیه تحتینه رسما وارث ایتوب ، مملکتنك اداره‌سی اوچون «تاینی ساویت» تأسیس ایتوب، ۱۷۲۷ نچی یلده وفات بولمشدر.

پیطر ثانی دورنده باشده « تاینی ساۋیت » رئیسی مینشیکوف بولسه‌ده آستیرمان ودولگوروکوفلر آنکا قارشی توشوب، حسابسز دولتندن محروم ایتوب، سیبیرگه سوردورورگه موفق بولمشلر. ۱۷۳۰

نچی سنه‌ده پیطر ١٥ یاشنده اولاراق وفات بولمشدر. بوندن صوك رومانوف نسلندن ایر طائفه‌سندن وارث قالماغانغه، موسکوا خلقی ایوان بیشنچی‌نك قزی آننانی پادشاه ایتمشلردر. بو پادشاهنی صایلاغانده خلق صاما دیرژاویه‌نك بر آز محدود بولووینی شرط ایتسه‌لرده، آننا وعده‌سنده طور ماوغنه توگل، یکاتیرینا تأسیس ایتکان تاینی ساویتنی‌ده بترگان. آننا دورنده‌حکومت باشنده بیرون بولمشدر. آننا ١٧٤٠ نچی یلده یراق قزقرداشی آننا لیوپولدوژنا ایله آنتون برانشویغسکی‌دن طوغان ایوان سادسنی روسیه تختینه وارث، اول اوسکانچه بیرون‌نی مدیر ایتوب قالدرمشدر. بیرون(Биронъ)ایمپیراطورنك آننا وآناسینه قاطی معامله‌ده بولدیغی‌سببندن آننا لیوپولدوونانك امری بوینچه توقیف ایتلگان. هم سیبیرگه اوزاتلغان. بوندن صوك حکومت آننا لیوپولدوژینا اداره‌سینه کوچمش. لکن سیاست أشلرنده یومشاق تدبیرلی بولغانغه، خلقنك اجنبی‌لرگه نفرتلری کوندن کون اوسکانگه، آننا‌ده آخر الامر توقیف ایتلوب، اوغلی ایله برابر سیبیرگه سورولمشدر. بودورده روسیه‌ده ینه‌دن زور اختلافلر باش کوته‌رگانگه، پیطرویلیکی مسلکینه خدمت ایتوچیلر کوندن کون آزایمش هم حکومت معنوی قوه‌سینی غائب ایتمشدر.

یلیزاوِیتا پیتروونا.

یلیزاوِیتا اوزینی کوبده‌نوك روسیه تختینه استحقاقلی طابوب، آفرن آفرنغنه فتنه قوزغاتورغه حاضرله‌نمش. بونك اوچون پری آبراژینسکی پولکنی قوطرتوب، ١٧٤١ نچی یلده ایوان آلتنچی‌نی هم آننا وآناسینی کریپوستقه یابدرمش. روسیه‌گه غایت کوب فائده‌لری تیگان آستیرمان ایله مینیخنی سیبیرگه نفی ایتدرمش. بوندن صوك تختکه

اوطروب، ۱۷٦۱نچی یلغه (اجلینه‌قدر) روسیه‌نی مستقلا اداره قیلمش. یلیزاۋیتا علمگه هوسلیلگی، فن‌گه دوستلغی، علما وادباغه اعانه‌سی وحمایه‌سی ایله مشهوردر. آنڭ دورنده روس ادبیاتی شافطی ترقی ایتوب، تیاتر تماشالری آچلمشدر. شوڭا ملازم اولاراق روس تلیده لومانوصوف کبی ادیبلر سایه‌سنده یاڭارو یولینه قویلمشدر. یلیزاۋیتا یاوروپا اصولنده تربیه‌لەندکی اوچون یاوروپاغه بیك تقلید ایتوب، روسلر آراسینه کوب فرانسوز ونمسه عادتلری کروگه سبب بولمشدر. شونڭ اوچون ۱۸نچی عصرده فرانسوز تلیده روسلرده غایت معتبر بولمشدر. یلیزاۋیتا دورنده عموما معارف طاراتو اشی آلغه کیتدیکی کبی خاتون قزلرنی اوقتو هم باشلانمشدر. بو دورده دینی کتابلردن باشقه روس ادبیاتی فنی وادبی کوب اثرلر ایله بایمشدر.

یلیزاۋیتاقزقرداشی آننانڭ اوغلی پیطرگولتشینسکی‌نی(Гольтшинскій) روسیه تختینه تعیین ایتوب، نیمس گیرتسوگینڭ قزی یکاتیرینا آلیکسییۋنا (پراۋاصلاویه‌نی قبول ایتمسدن ئلك آنگالت ـ سیربیتسکایا (Ангальтъ-Цербитская) نی آڭا نکاحلامشدر.

یلیزاۋیتا اولگاچ، پیطر اداره‌نی اوز قولینه آلوب، هر اشده یومشاقلق وخلق‌غه طرفدارلق کورسه‌تکان. باباسی تأسیس ایتکان «تاینی کانسیلاریه»نی بتر گان. لکن خاتونی یکاتیرینا ایله مناسبتلری ناچار بولغان. لڭشو ناوچون یکاتیرینا ایرینڭ قیلغان اشلرینه‌راضی بولمیچه تختنی اوزینه ئل کترورگه طرشقان. مقصودینه ایرشور اوچون عسکرنی اوز طرفینه آوداروب، ۱۷٦۲نچی یلده طرفداری اولان عسکر قوّتی ایله پیطرنی کریپوستکه یابدروب، ایکنچی یکاتیرینا اسمی ایله روسیه تختینه اوطرغان.

IX

ایکنچی یکاتیرینا

ایکنچی یکاتیرینا ٣٤ سنه پادشاهلق سوروب، ١٧٩٦ نچی سنه‌ده وفات بولغان. بو اوزون مدتده یکاتیرینا روسیه‌نڭ داخلی اشلرینی تورلی جهتدن بر درجه توزه‌توب، خارجی سیاستی ایله روسیه‌نڭ یاوروپاده نفوذی آرتوغه سبب بولغان.
یکاتیرینانڭ تجدیداتی (Реформа) پیطر ۋیلیکی روحنده بولوب، غربی یاوروپاغه تقلیددن عبارت بولغان. پیطر ۋیلیکی روسیه‌نی ١٢ اوبلاستقه بولدیکی حالده یکاتیرینا اداره‌نڭ یکل‌لکی اوچون روسیه‌نی ٥٢ گوبیرنا (ولایت)غه بولوب، هر فایوسینڭ اداره‌سینی مخصوص گوبیرناطرلر (والی)لرغه طابشرغان.
گوبیرنالر اویه‌زدلرگه بولنوب، آنلرنڭ اداره‌لری ایسپراونیکلرگه طابشرلغان. گوبیرنسکی هم اویه‌زدنی شهرلرده بالنیتسالر، پوچطه خانه‌لر هم عدلیه محکمه‌لری آچلوب، شهر خلقینه شافطی یکلّلك بولمشدر. لکن مأمورلر وظیفه‌لرنده سوء استعمال قیلدقلرندن ، هر اش رشوت آرقاسنده اشلەندکندن، حقلقنی طابمق همان بیك چیتن بولمشدر.
یکاتیرینا شهرلرنڭ ترقیسی اوچون شهر اهالسینه خصوصی حقوق بیروب، شهرنڭ اداره‌لرینی آنلرغه طابشرغان. شهر ادره‌لرنده دستور طوتار اوچون ١٧٨٥نچی یلده « غاراداۋای پالاژینیه» زاکون نامه‌سینی چقارغان. بوپالاژینیه بوینچه‌نالوك تولی طورغان شهر کشی‌سی دین وملت آیرماسینه قارالماینچه شهر خلقینه‌عائد اشلرده طاوش بیرورگه حقلی بولغان. شهرلرنڭ اداره‌لری‌اوچون غارادسکوی دومالر تأسیس

ایتلوب، آنلرنڭ رئیسلری (شهرغلاۋاسی) هم اعضالری خلق طرفندن انتخاب ایتلگانلر. بو پالاژینیه ئه‌لده دوام ایتمکده‌در.
یکاتیرینا بتون روسیه اوچون عمومی زاکونلر نیده اوزگارتورگه تلب، ۱۷٦۷ نچی سنه‌ده خلقدن وکیللر چاقرغان (زیمسکی صوبور). آنلرنڭ کیلولرینه اوزی ناکاز (لائحه) حاضرلاب قویغان. بوناکازده عامه اوچون کوب فائده‌لی ماده‌لر بولسه‌ده وکیللر بونی قارارغه موفق بولماغانلر.
چونکه ترکیه ایله روسیه آراسنده صوغش باشلانووی سببندن یکاتیرینا وکیللرنی قایتاروب یبه‌رگان. یکاتیرینا خلقنڭ مسعودیتی اوچون معارف کیره‌کلکینی آڭلاب، طبیه مکتبلری، کوب شهرلرده ایرلر وقزلر اوچون محله مکتبلری آچقان.
یکاتیرینا نمسه نسلندن بولوب، غربی یاوروپا ادیبلرینڭ (ۋالتر اسقوط.) اثرلرینی اوقوب تربیه‌له‌نگانگه،اول قدر تعصب ملی ایه‌سی بولماغان. شونڭ اوچون آنڭ دوری اجنبی ملتلر اوچون صاغنوراق بر زمان بولغان، مسلمانلرغه مکتب ومدرسه‌لر بنا ایته‌رگه رخصت ایتووی، اورینبورغ ادارهٔ روحانیه‌سینی تأسیس ایتووی،یکاتیرینانڭ اسلاملر اوچون ضررسز حکمدار بولدیغینه آچق دلیلدر.
یکاتیرینانڭ خارجی سیاستی‌نڭ نتیجه‌سی اولاراق ترکیه ایله روسیه آراسنده تکرار صوغشلر بولغان. بو صوغشلر باشده رومانتسف (Румянцевъ) قوماندا‌سنده‌بولوب، ۱۷۷٤ نچی‌یلدروسلر غالب بولمشلر. بوندن صوڭ روسیه‌ایله ترکیه آراسنده صلح معاهده قیلنمش، بو صلح‌نڭ موجبی اولاراق روسیه دونای ودنیپر بویلرینه مالك‌بولوب، شاب‌دیڭزنده تجارت کیمه‌لری یورونو حقینی آلمشدر.
ایکنچی مرتبه ترکیه ایله صوغش، کنه‌ز پاتیه‌مکن تحت قوماندا‌سنده بولوب، اوزاق دوام ایتکاچ، آخر الامر روسلر بو مرتبه‌ده‌ده غالب

بولغانلر. ۱۷۹۱ نچی‌سنه‌ده صلح یاصالوب، قارا دیگزنك شمالی ساحللری (بو بیرلر حاضر نوۋا روسیه دیب آتالمقده‌در) روسیه‌گه تابع ایتلمشدر.

پاتیمکین صوغشوب آلغان بیرلرگه کوب شهرلر توزوب، روس اهالیسنی یرله‌شدرورگه اجتهاد ایتکان. پاتیمکین اجتهادی ایله وجودکه کیلگان شهرلر نك مشهورلری آدیسسا، خیرسون هم یکاتیریناصلاف شهرلریدر.

پاتیمکین یکاتیرینانك امری ایله قریم تاتارلری ایله صوغشوب آخرالامر غالب بولوب، ۱۷۸۳ سنه‌ده قریم یارم (Таврическ. полуостровъ) آطاوینی رسما روسیه‌گه قوشمش. شول خدمتی مکافاتینه پاتیمکین یکاتیرینادن «کنه‌ز تاوریچسکی» لقبینی آلمش.

یکاتیرینا دورنده پولشا (لهستان) تکرار میدان حرب بولوب، ۱۷۹٤ نچی یلده روسیه، گیرمانیا، آفستریا حکومتلری آراسنده تماما تقسیم ایتلمش.

یکاتیرینا زماننده پوغاچوف اسملی بر آدم اوچنچی پیطر اسمی ایله قازاقلرنی وکریستیانلرنی قوطرتوب، زور اختلال چغارمش، بایارلرنك وحکومتنك جبرندن ایزلوب بتکان کریستیانلر پوغاچوفقه ایه‌رولری ایله اختلالنی بیگره‌ك قوّتله‌مشلردر. کوب بایارلر پوغاچوفقه قربان بولوب، شهرلر کول اولمشلردر. پوغاچوف ۱۷۷۵ نچی یلده حکومت عسکرینه اسیر توشوب، موسکوۋاده اولم ایله جزا قیلنمشدر.

یکاتیرینا یوقارده بیان ایتلمش اجتهادی وغیرتی اوچون روس خلقندن «ئلوغ» (Великая) لقبینی آلوب. ۱۷۹٦ نچی یلده کینه‌ت اولوب کیتکان. بوندن صوك یکاتیرینانك اوچنچی پیطردن طوغان بردن بر اوغلی پاول روسیه‌گه پادشاه بولغان.

برنچی پاول.

پاول آناسینك حیاتنده حکومت اشلرینه قاتناشماینچه پیتربورغ یاننده غاتچینا شهرنده عش عشرتده کون کیچرمش. اما یکاتیرینا اولگاچده حکومتنی اوزقولینه آلوب، ئلوغ درد ایله اداره‌گه کرشکان. بوکشی بر درجه انسانیتلی بولوب، کریستیانلرنك حاللرینی یاخشرتو بولنك آلپاوطلرنك جبر وظلم‌لرینه بر آزچیك قویغان. ئلك کریستیانلر بار عمرلرینی بایارلرغه اوته‌دکلری حالده پاول بونلرنی آطنه‌سینه اوچ کون اوزلرینه أشله‌رگه اختیارلی ایتکان.

پاول دورنده فرانسیه‌ده اختلال چغوب اون آلطنچی لیودۋیك تحتدن توشرلگان هم اداره‌ٔ جمهوریت (Республика) اعلان ایتلگان. فرانسوزلرنك بو اشلرینه آچولانوب، روسیه، آفستریا وآنگلیه اتفاق ایله فرانسوزلرغه قارشی عسکرلر یبه‌رگانلر. بوعسکرلرهر ییرده فرانسوزلرغه اوستن قالسه‌لرده، کوماندیرلری (سر عسکر) آراسنده اختلاف بولغانغه آرتق أش کوره آلماغانلر. پاول بوندن‌اوکایسزلانوب، عسکرینی کیری قایتارغان.

۱۸۰۱ نچی یلده پاول وفات بولغاچ، اوغلی برنچی آلیکساندر تحتکه اوطرغان.

X

آلیکساندر برنچی.

اون‌سیکزنچی‌عصرنك باشی‌ایله آلیکساندرتحتکه‌اوطروب، ۱۸۲۵نچی یلده وفات بولغان. بو پادشاه یاخشی کوکللی، منور فکرلی بولوب،

تحتکه اوطرغانده روسیه‌نڭ داخلی اشلرینی ترتیبکه صالوب، خلقنڭ خصوصا کریستیانلرنڭ اقتصادی حاللرینی یاحشرتورغه وعده ایتکان. لکن اول جسور وفکرنده ثابت بولماغانغه، بیوك دائره‌لرده‌گی مأمورلر پادشاه‌نڭ فکرینه محبت ایتمه گانکه، آلیکساندر وعده‌سینی اورنینه کیتره آلماغان. آلیکساندرنڭ یقین‌دوستلرندن‌اسپیرانسکی (Сперанскій) روسیه‌نڭ کیفیت اداره‌سینی وتورلی صنفلرنڭ (Сословіе) لرنڭ اموال اقتصادیه‌لرینی وحقوق سیاسیه‌لرینی زا کون تحتینه کرتور اوچون بیك گوزه‌ل لائحه ترتیب ایتکان. پادشاه بو لائحه‌نی معقول طابسه‌ده، یکاتیرینا زماننداشلری اولان قارت‌متعصب مأمورلر بوڭا قارشی کیلمشلر. باشره‌ك مأمورلر پادشاه خاطری اوچون موافق طابسه‌لرده، بونده فرض ایتلگان تجدیداتنی عملگه قویوده بایارلرغه کوب جبر بولاچقندن قورقنچلی واقعه‌لرگه سبب بولور، دیه آلیکساندرنی تشویکه صالغانلر. اول آراده سیاست، روسیه‌نی ناپالیون (Наполеонъ) ایله صوغشقه مجبور ایتکان. طبیعی، داخلی تجدیدات برطرفقه طاشلانغان. بایارلر اسپیرانسکی‌دن انتقام آلورغه وقت یتدی، دیه آنڭ اوستندن پادشاه‌غه افترالر یتکزگانلر. پادشاه، اسپیرانسکی‌نڭ عیبسز ایدیکینی یاخشی بلسه‌ده، نیژنی - نوۋغورودقه نفی ایته‌رگه مجبور بولغان..

آلای بولسه‌ده آلیکساندر اسپیرانسکی‌نڭ لائحه‌سینه بناء ایتوب یکاتیرینا دورنده تأسیس ایتلمش سینات وغاسودارستوینی صاۋیتنی بر آز توزه‌تورگه، مینیسترستوالر (داخلیه، خارجیه، عدلیه، حربیه، بحریه) تأسیس ایته‌رگه موفق بولغان.

برنچی الیکساندر خلقنڭ سعادتی اوچون معارف کیره‌کلکینی آڭلاب، نشر معارف یولنده کوب اجتهاد ایتکان. آنڭ دورنده بر نیچه دار الفنون (Университетъ)لر، کوب گیمنازیه‌لر وباشقه اورتا وتوبه‌ن مکتبلر آچلمشلردر.

بو دورده روسیه ایله فرانسیه آراسنده صوغش بر نیچه یل دوام ایتسه‌ده، ایڭ مهم واقعه ۱۸۱۲نچی سنه‌ده بولمشدر. بو وقت فرانسوزلر غالب بولوب، روسلرنی حتی موسکۋادن چغارغه مجبور ایتکانلر. لکن فرانسوزلرده موسکۋاده راحت یاتا آلماینچه اوزاقلامای کیری فرانسیه‌غه قایتورغه مجبور بولغانلر. چونکه روس عسکرینڭ باشلغی کوتوزوف (Кутузовъ) موسکۋانی بوتونله‌ی یاندرتوب، فرانسوزلرغه طورور اوچون اورن، آشار اوچون آزق قالدرماغان. اول آراده روس خلقینڭ حسیات ملیه‌لری کوته‌رلوب، تورلی اطرافدن مڭلرچه فدائی‌لر کوتوزوفنڭ عسکرینه قوشلغانلر. بعضلوی تورلی بیرگه طارالمش فرانسوز عسکرینه هجوم قیلوب، آنلرغه کوب تلفات کیترگانلر. ناپالیون عسکری ایله فرانسیه‌غه قایتشنده روس عسکری اورتاسنده قالوب، اوزی چاق قاچوب قوتلمش. بو صوغش‌ده روسیه‌گه تابع هر آدم وطنی اوچون اختیارا صوغشقانغه، بونی تاریخده وطن صوغشی (Отечественная война) دیه یورتمکده‌لردر. روس عسکری فرانسوزلرنی قووب، بارا طورغاچ پاریژگه کروب، ناپالیون‌نڭ تختدن توشرلووینه سبب بولمشدر. روسیه خلقینڭ فرانسوزلرنی تارمار ایتوب، مملکتنی قوتقارولرینه اوشبو ۱۹۱۲نچی سنه‌نڭ ۲۶نچی آوغوستنده بوز یل طولو مناسبتی ایله زور ملی بیرام یاصالدی.

برنچی آلیکساندر روسیه‌نڭ حدودینی کیڭایتور اوچون شوۋیدلر، پیرسیانلر وترکلر ایله‌ده صوغشقان. بو اوچ صوغش هر قایوسی روسیه‌نڭ غلبه‌سی ایله تمام اولمشلر. شویدلر ایله ۱۸۰۹نچی سنه‌ده صلح معاهده قیلنوب، بونڭ موجبنچه فینلاندیه (Финляндія) روسیه‌گه تابع ایتلمش. ترکلر ایله ۱۸۱۲نچی یلده صلح معاهده قیلنوب، ترکیه‌نڭ بیسسارابیه (Бессарабія) ولایتی روسیه تصرفینه کیچمش.

اما ایران ایله‌صوغشا طورغاچ، آلیکساندر، ایران شاهینی گروزیه (گرجستان)دن واز کیچه‌رگه مجبور ایتکان.
آلیکساندر برنچی دورنده‌روس‌ادبیاتی غایت ترقی‌ایتوب، روس لسانینی غایت‌توزه‌لمشدر. اول‌دورنڭ‌ادیبلرندن ایڭ‌مشهورلری‌روسیه‌نڭ مفصل تاریخینی یازوچی کارامزین، پوشکین، دیرژاوین‌وکریلوفدر. مذکور ذاتلر روس تلینی اساسندن توزه‌توب، روس ادبیاتنی یاڭا یولغه صالمشلر. ادبیاتنی عموم حیاتینه مطابق‌ایتو، حیاتکه ایه‌رتولر (ریالیزم) اوشبو دورده باشلانادر.

XI

برنچی نیکولای.

برنچی آلیکساندردن صوڭ بالالری‌بولمادیغندن، تحتکه برادری کونستانتین‌اوطرورغه تییش بولسه‌ده، مذکور، نی سببدندر حقی‌ایله فائده‌لانماغان. پادشاهلقنی برادری‌نیکولای‌غه طابشرغان.
نیکولای ۱۸۲۵ نچی یلن تحتکه‌اوطروب، ۱۸۵۵ نچی یلده‌وفات‌بولغان، نیکولاینڭ‌تحتکه‌اوطروی رسما اعلان‌قیلنغان کون‌پیتربورغن کچکنه‌گنه اختلال واقع بولغان. بوواقعه دیکابر چیصلاسنده بولغانغه، تاریخن «دیکابر واقعه‌سی» دیه وشول واقعه‌گه قاتناشقان کشیلر «دیکابریستلر» دیه مشهورلردر.
دیکابریستلرنڭ باشلری اجنبی مملکتلرده اوقوب قایتقان یاشلر، صوڭغی صوغشلرده فرانسیه وایتالیاده یوروب قایتقان آفیسه‌رلر بولوب، بونلرغه گواردیا صالداتلری ایه‌رمشلردر. بونلر آلیکساندر برنچی دورنن یاشرن جمعیت یاصاب، ایته‌ك آستندن حکومتنڭ علیهسینه حرکت

ایتمشلردر. بو جمعیت ایسکی قانونلردن رضاء بولمایاراق روسیه‌نك کیفیت اداره‌سینی تبدیلنی مسلك طوتمش. مقصودلرینه ایرشور اوچون نیکولای تحتکه اوطرغان کوننی، اختلالچیلر پادشاهنك دواریسی آلدینه جییلوب، طلبلارینی اعلان ایتکانلر. لکن پادشاه اختلالچیلرغه قارشی عسکر چغارتوب، آتارغه امر ایتمش. اختلالچیلر حکومت عسکری ایله بر آز آتشقاچ، طارالورغه مجبور بولغانلر. کوبسی حکومت قولینه ئله‌گوب، اولم جزاسینه، کاطرغه، سیبیرگه وتورماگه حکم ایتلگانلر.

بو واقعه‌دن صوك نیکولای روسیه‌نك سیاسی واجتماعی احوالینی (Политическія и Соціальныя) اوزگارتورگه بر وقت مجبوریت اولاچغنی سیزگان. بوطوغروده زور واقعه‌لرگه (اختلالغه) یول قالدرماس اوچون باشلاب اوزی اشکه کرشکان. لائحه حاضرله‌مك اوچون «تاینی کامیتیت» تأسیس ایتکان. لکن «کامیتیتنك» اعضالری تورلی فکرده بولغانلغه، خصوصا کریستیانلر مسئله‌سینه مختلری بولماغانغه، برنیچه‌سنه دوام ایتوب بر قرار حاضرلی آلماغانلر، نیکولای آلایده کریستیانلرنك حالینی یاخشرتو یولنده باشلاب برنیچه اهمیتسزره‌ککنه قانونلر چغارغان.

نیکولای بزگه معلوم اسپیرانسکی‌نی پیتربورغه قایتاروب، «قانونلر مجموعه‌سی» (Сводъ законовъ) ترتیب ایته‌رگه امر ایتکان. اسپیرانسکی‌نك ترتیب ایتدیکی «قانونلر مجموعه‌سی» بر آز اوزگارتلوب، ۱۸۳۳ نچی سنه‌ده تصدیق ایتلگان.

ایمپیراطور نیکولای دورنده ترکیه ایله روسیه آراسنده ایکی مرتبه صوغش بولوب، برنچی‌سی روسیه‌گه فائده‌لی صورتده بتسه‌ده، ایکنچی‌سی (سیڤاستوپل صوغشی) فائده‌لی بولماغان. بو صوغشده فرانسیه، آنگلیه ترکیه‌گه طرفدارلق قیلوب، عسکر وآقچه ایله یاردم ایتکانلر. ۱۸۵۵ نچی

یلده روس عسکری سیۋاستوپولنی طاشلاب چقغاچ، روسیه‌نڭ طلبی ایله پاریژ شهرنده صلح معاهده ایتلگان. بومعاهده ایله روسیه قارا دیڭزده حربیه کیمه‌لری (فلوط) طوتو حقندن محروم ایتلگان.

ایکنچی آلیکساندر.

برنچی نیکولای اولگاچ، اوغلی ایکنچی آلیکساندر پادشاه بولغان. بوکشی عقللی وغیرتلی بولوب، مسلکنده غایت متانت ایله خدمت ایتکان. کریستیانلرگه ایرك بیرو طوغروسنده تل ایله‌گنه توگل، بلکه عملا اجتهاد ایتدیکی اوچون تاریخده آزاد قیلوچی (Освободитель) اسمیله مشهوردر. آلیکساندر تختکه چقغاچده اوزینه فکرده‌ش بولغان ضیالی مأمورلردن عبارت کامیسیه تأسیس ایتکان. بو کامیسیه کریستیانلرنی آزاد قیلوطوغروسنده لائحه ترتیب ایتوب، پادشاه‌غه تقدیم ایتکان. پادشاه ١٨٦١سنه‌نڭ ١٩نچی فیۋرالنده مذکورلائحه‌نی تصدیق ایتوب، مانیفیست ایله رسما اعلان ایتکان.

بوندن صوڭ کریستیانلر بایارلردن قوتلوب، حقوقلی گراژدان بولوب کیتکانلر.

کریستیانلرنڭ حاللرینی یاخشرتو، فائده‌لرینی کوزه‌تو، آنلر آراسنده معارف طاراتو اوچون زیمستوانی تأسیس ایتکان، صود اشلرینی عدالت اوزرینه قویار اوچون میراۋای صودلر، حاضرگی اوکروژنی صودلرنی تأسیس ایتکان.

آلیکساندر عسکر خدمتینی عمومی قیلوب، اولگی ٢٥سنه خدمت مدتینی ٦ سنه‌گه قالدرغان، عالی، اورتا هم توبه‌ن مکتبلرده اوقوب شهادت نامه آلغانلرغه عسکرده خدمت مدتی ٤ یلغه‌غنه قالدرلغان.

ایکنچی آلیکساندر دورنده ترکستان، وقافقاز تماما روسیه‌گه تابع ایتلوب، روسیه‌نڭ حدودی شاقطی کیڭایگان، آزیاده روسیه‌نڭ نفوذی آرتقان.

آلیکساندر بالقان یارم آطاونده‌غی اسلاوٛیانلرنی ترکیه‌دن قوتقارور اوچون ترکلر ایله صوغشقان. روسلر غالب بولوب، ترکیه صلح طلب ایته‌رگه مجبور بولغان. ۱۸۷۸نچی یلده گیرمانیانڭ پایتختی اولان «بیرلین» شهرنده صلح معاهده قیلنغان. بوصلح موجبنچه بلغاریه وصیربیه مستقل حکومتلر بولوب قالمشلردر.

ایکنچی آلیکساندرنڭ تجدیداتی بعض بر انصافسز کشیلرگه موافق بولماغانغه، دشمانلریده کوب بولمشدر. ۱۸۸۱نچی یلده بر نیچه بدبخت ایکنچی آلیکساندرغه‌بومبا طاشلاب، بیچاره‌نی ناحق اوترمشلردر.

بوندن صوڭ اوغلی اوچنچی آلیکساندر تختکه‌اوطروب، ۱۸۹٤نچی یلغه قدر روسیه‌ده حکم سورمشدر. مذکور سنه‌ده آوروغه مبتلا بولوب، وفات ایتکاچ اوغلی حاضرگی ایمپیراطورمز ایکنچی نیکولای آلیکساندروٛیچ حضرتلری تختکه اوطروب، الآن حکم سورمکده‌درلر.

روسیه مملکتنده بولغان وقائع مهمه‌نڭ تواریخی

سنه.

٨٦٢ نچی‌ده روسیه‌ده برنچی اولاراق کنه‌ز بولغان.
٩٨٨ „ „ ۋلادیمیر پراواصلاۋیه‌نی قبول ایتکان.
١١٤٧ „ „ موسکۋا شهری تلگه آلنغان.
١٢٢٤ „ „ روسلر ایله تاتارلر آراسنده قالقا یلغه‌سی بوینده صوغش بولغان.
١٢٣٧ „ „ باطی خان روسیه‌گه هجوم ایتکان.
١٢٥٦ „ „ باطی اولگان.
١٣٨٠ „ „ کولیکوف صوغشی واقع بولغان. هم طوقتامش خان ایله مامای خان آراسنده صوغش باشلانغان. طوقتامش «جایق آرطی اورداسندن» کیلگان.
١٤٨٠ „ „ تاتار نفوذینه برنچی ضربه اورلغان.
١٥٤٧ „ „ دورتنچی ایۋان تختکه اوطرغان.
١٥٥٢ „ „ قزان آلنغان.
١٥٨٢ „ „ سیبیر روسیه‌گه تابع ایتلگان.
١٥٨٤ „ „ ایۋان گروزنی وفات بولغان.
١٥٩٨ „ „ فیدور ایۋانوۋیچ اولگان. ئلوغ ۋلادیمیرنڭ نسلی کیسلگان.

١٦٠٥ „ „ بوریس گودونوف اولگان. مؤسکوادە یالغان دیمیتری پادشاه بولغان.

١٦١٣ „ „ میخایل رومانوف پادشاهلققه صایلانغان.

١٦٥٣ „ „ مالاروسیه اختیارا روسیه‌گه تابع بولغان.

١٦٧٢ „ „ پیطرؤیلیکی طوغان.

١٦٨٠ „ „ پیطر پادشاه بولغان.

١٧٠٠ „ „ ئلوغ سیؤیرنی صوغش باشلانغان.

١٧٠٣ „ „ پیتربورغغه نیگز قورلغان.

١٧٠٩ „ „ پالتاؤا صوغشی بولغان.

١٧١١ „ „ سینات تأسیس ایتلگان.

١٧٢١ „ „ نیشتاد صلحی. پیطر ؤیلیکی ایمپیراطور درجه‌سینی قبول ایتکان. سؤه‌تییشی سینود تأسیس ایتلگان.

١٧٢٥ پیطر ؤیلیکی وفات بولغان.

١٧٤١ „ „ یلیزاؤیتا پیطروؤنا تختکه اوطرغان.

١٧٦٢ „ „ ایکنچی یکاتیرینا تختکه اوطرغان.

١٧٧٢ „ „ پولشه‌نڭ برنچی مرتبه بولنووی.

١٧٧٤ „ „ پوغاچوف واقعه‌سی.

١٧٧٥ „ „ گوبیرنالر طوغروسنده اوکاز.

١٧٨٣ „ „ قریم روسیه‌گه تابع ایتلگان.

١٧٨٥ „ „ شهرلر طوغروسنده تنظیمات.

١٧٨٦ „ „ یکاتیرینا وفات بولغان.

١٨٠١ „ „ برنچی آلیکساندر تختکه اوطرغان. کرجستان (Грузія) روسیه‌گه قوشلغان.

۱۸۰۲ « « مینیسترستوالر تأسیس ایتلگان.
۱۸۰۹ « « روسیه‌گه فینلاندیه تابع ایتلگان.
۱۸۱۲ « « وطن صوغشی. . (Отечественная война)
۱۸۲۵ « « برنچی آلیکساندر وفات بولغان. برنچی نیکولای تحتکه اوطرغان.
۱۸۵۵ « « سیواستوپول محاصره‌سی. نیکولای برنچی اولگاچ آلیکساندر ایکنچی تحتکه اوطرغان.
۱۸۵۹ « « شرقی قافقاز روسیه‌گه تابع ایتلگان.
۱۸۶۱ « « کریستانلرنی بابارلردن آزاد قیلو طوغریسنده ۱۹ نچی فیۋرال مانیفیستی چغارلغان .
۱۸۶٤ « « حاضرگی صودلر وزیمستوا اداره‌لری تأسیس ایتلگانلر.
۱۸۷٤ « « عسکر خدمتی عمومی ایتلگان.
۱۸۷۷–۱۸۷۸ توركیه ایله صوغش بولغان.
۱۸۸۱ « « ایکنچی آلیکساندر وفات بولغان. ترکستان روسیه‌گه قوشلغان. اوچنچی آلیکساندر تحتکه اوطرغان.
۱۸۹٤ « « اوچنچی آلیکساندر وفات بولغان. ایکنچی نیکولای تحتکه اوطرغان.

صوك.

احمد گرای حسنی وشرکاسی

طرفندن نشر ایتلگان درس کتابلری:

تاتار الفباسی
رسملی، مکمل اصول صوتیه القباسی. صاف تاتارچه، فننگه موافق ایتوب یازلغان. بهاسی: ۱۵ تین، پوچته ایله ۱۹ تین.

منتظم قرائت کتابی
برنچی جزء (ایکنچی طبع) . مرتبی: س. رحمنقلی. مکاتب ابتدائیه‌نك صوڭغی ورشدیه‌نك اوّلـگی صنفلرینه مخصوص. بهاسی: ۱۵ تین، پوچته ایله ۱۹ تین.

منتظم قرائت کتابی
ایکنچی جزء. مرتبی: س. رحمنقلی. مکاتب رشدیه صنفلری اوچۆن. بهاسی: ۱۵ تین، پوچته ایله ۱۹ تین.

رسملی علم حیوانات
۸۵ دانه رسملی. مرتبی: ادریس حمیدی. مکاتب رشدیه صنفلری اوچۆن. بهاسی: ۳۵ تین. پوچته ایله ٤۱ تین.

روسیه تاریخی
ایکنچی طبعی. مرتبی: ن. نادییف. بهاسی: ۱۵ تین پوچته ایله ۱۹ تین.

تاتار صرفی
مرتبی: عالمجان ابراهیمف. مکاتب ابتدائیه‌نك صوڭغی ورشدیه‌نك اوّلگی صنفلرینه مخصوص. بهاسی: ۲۰ تین، پوچته ایله ۲٤ تین.

تاتار نحوی
مرتبی: عالمجان ابراهیمف. مکاتب رشدیه صنفلری اوچۆن. بهاسی: ۲۰ تین، پوچته ایله ۲٤ تین.

مطبعه‌ده باصلمانده:

اوقو کتابی
برنچی جزء. ابتدائی مکتبلرنك ایکنچی صنفنه. ٤ نچی طبعی.

اوقو کتابی
ایکنچی جزء. ابتدائی مکتبلرنك اوچنچی صنفنه. ٤ نچی طبعی.

مراجعت اوچون آدریس: **Казань, Книгоиздательству „Гасръ“**